

Den övermodiga beskyddaren

– hur välfärdsstaten underminerar det
civila samhället och urholkar dygderna

PATRIK ENGELLAU THOMAS GÜR

Den övermodiga beskyddaren

– hur välfärdsstaten underminerar det civila samhället
och urholkar dygderna

Den övermodiga beskyddaren

– hur välfärdsstaten underminerar det civila samhället
och urholkar dygderna

Patrik Engellau
Thomas Gür

© Författarna & Stiftelsen Den Nya Valfärden
www.dnv.se

Omslag: Vikman kommunikation, Vällingby

Omslagsfoto: Rich Vintage

Layout och sättning: Desktop Ateljén AB, Finnerödja

Tryck: ÅD Tryck AB, Bromma, 2012

ISBN 978-91-977488-4-1

Innehållsförteckning

Förord	9
Inledning	13
Samhällets tre arenor	21
Hur staten och det civila samhället kan samverka för att skapa framsteg för nationen	27
De olika typerna av incitament	33
Välfärdsstatens första fas: enhetlighet och uppfostran	39
Enhetlighet	45
Välfärdsstaten och de tre arenorna	46
Välfärdsstatens andra fas: individualisering och omhändertagande	55
Individualisering	58
Omhändertagande	61
En motsägelse?	64
Välfärdsstaten och de tre arenorna	64
Nu fostras en generation som tar välfärdsstatens löften på allvar	70
Medborgarna avvecklar sina dygder och det civila samhällets auktoritet försvinner	73
Mer om statsindividualismen och dess konsekvenser	81
Statsindividualismen	82
Kan det civila samhället elimineras utan skadeverkningar?	86
När det civila samhället försvagas	87
Korporatism och grupp rättigheter	92
Postmodernismen	101

Det politiskt korrekta är ett uttryck för politikernas misstro mot medborgarna	105
Det politiskt korrekta, som fyller ett normvakuum när medborgarna avvecklat sina dygder, hotar att lägga en död hand över samhället	107
Det politiskt korrekta eller det civila samhällets synsätt, vad ska gälla i skolan?	109
Vad bör göras?	115
Politikens två verktyg	120

Förord

Vi tror att den här skriften, i den mån den uppmärksammas, kan väcka anstöt hos några. Vårt budskap är kärvt: Sverige har under de senaste decennierna drabbats av ett antal svåra problem som inte låter sig påverkas av politikens vanliga verktyg. Det är till och med så, påstår vi, att dessa problem till stor del skapats just av politiken. Detta budskap välkomnas nog inte överallt.

Vi menar att Sveriges problem borde vara uppenbara för envar (och det duger inte att sopa dem under mattan med argumentet att även andra, företrädesvis europeiska, länder också har problem, till och med värre problem): trendmässigt försämrade resultat i skolorna, ett nytt utanförskap som tycks ha bitit sig fast och till och med växer, en migrationspolitik som verkar ha havererat, kräftgång i den internationella statistiken över BNP per capita, myndigheter som festar upp skattepengarna, en tilltagande brottslighet som polisen verkar stå handfallen inför och så vidare. Jodå, Sverige har också ett antal OS-guld, en någorlunda stabil ekonomi (som paradoxalt gör det möjligt att skjuta problemen framför sig) och kommersiella framgångssagor, till exempel inom IT-branschen, men det ändrar inte den allmänna bilden av ett land som håller på att passera sitt bäst före-datum och underlåter att göra något åt saken, eftersom det inte vet vad det ska göra.

Vi tror att vi med vårt angreppssätt är något viktigt på spåren. Vi tror dessutom att vi gör en beskrivning som ett

stort antal medborgare, troligen en majoritet, i mångt och mycket instämmer i. Vi försöker förhålla oss till den svenska situationen inte som experterna och specialisterna, alla de som har djup och fullständig kunskap om smala områden, utan som den förnuftiga, någorlunda allmänbildade, och eftertänksamma medborgaren, alltså den karaktär som utgör demokratins stabila grund.

Den som ogillar våra tankar kan förstås hävda att problemen inte finns och att våra bekymmer och idéer därför inte förtjänar att beaktas. Det är i och för sig en respektabel synpunkt, visserligen ansvarslös, som vi ser det, men ändå inte helt tokig, för vi kan ju inte vara tvärsäkra på att vi har rätt i vår uppfattning om vart nationen är på väg. Vi ser situationen i ljuset av Benjamin Franklins motto: *By failing to prepare, you are preparing to fail.*

Till dem som kan hålla med om att nationen har problemen inte accepterar vår analys, skulle vi vilja rikta en maning att komma med en egen förklaring. Båda två följer vi den svenska debatten ganska noggrant och tycker oss inte ha upptäckt något övertygande alternativt synsätt. Alla svårigheter som presenterar sig för svensk politik bemöts – när de bemöts - praktiskt taget alltid med förslag om samma, ofta verkningslösa, åtgärdspaket bestående av någon ny lag och något nytt bidrag. Vår tes i den här skriften den normala politiken inte har verktyg att hantera den ökande mängd samhällsproblem som orsakas av det civila samhällets förfall och därmed dygdernas försvagning.

Vi måste erkänna att vi känner oss som på okarterad mark. I den etablerade samhällsdebatten brukar ett av två spår följas: antingen är debattören till vänster och tror på staten eller också är debattören till höger och tror på marknaden. Vi

försöker lämna dessa spår och treva oss fram i obanad terräng (föralldel, visst finns det förebilder, just Benjamin Franklin till exempel, men den sortens uppfattningar har inte avhört särskilt tydligt i modern tid). Säkert sätter vi ned foten fel någon gång, kanske halkar vi oavsiktligt på en del glatta stenar. Vi ber om överseende med det, och vill framhålla att bland de olika egenskaper vi tror oss besitta, är ofelbarhet absolut inte en av dem.

En sak vill vi framhålla med särskild emfas: Vi menar inte att det var bättre förr. Den som eventuellt lockas av en sådan tanke kan påminna eller föreställa sig hur det var att gå till tandläkaren för femtio år sedan. Det gjorde mycket ondare än idag. För övrigt går det inte att vrida klockan tillbaka. Reaktionärer är inte realister.

Den fråga som till slut inställer sig, och som vi inte ens försöker besvara, är hur framtidens samhälle ska lyckas förena ett civilt samhälle där goda dygder frodas med den individualism och frihet som vi lärt oss att uppskatta.

Vi vill tacka Anders Röttorp, som medverkat vid skriftens tillblivelse utan att för den skull ha något ansvar för texten.

Detta är en debattskrift och alla fotnoter med källhänvisningar till trots, pretenderar vi inte på att ha producerat en vetenskaplig avhandling. Fotnoterna finns där just för att kunna styrka några av de mer uppseendeväckande fakta vi återger, för att kunna föra en sidodiskussion i intressanta frågeställningar och slutligen för att ge läsaren ingångar till att kunna läsa vidare.

Stockholm i oktober 2012

Patrik Engellau

Thomas Gür

Inledning

Is there no virtue among us? If there be not, we are in a wretched situation. No theoretical checks--no form of government can render us secure. To suppose that any form of government will secure liberty or happiness without any virtue in the people is a chimerical idea.

*James Madison*¹

Ett folkstyre, där det saknas god medborgaranda och där det brister i fråga om personlig kunnighet, duglighet och ansvars-känsla, har ingen framtid.

*Arthur Engberg*²

Från slutet av 1800-talet fram till ungefär 1970, gick det enastående bra för Sverige. Svenskarna reste sig ur fattigdom,

---

1 James Madison, Virginia Ratifying Convention, 20 juni 1788. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch13s36.html>

2 Arthur Engberg, *De två vägarna*, Frihetens Förlag, Stockholm 1937, citerad i Fredrik Erixon, *Arv i vanhävd: Om frihetens rötter i arbetarrörelsen*, Timbro, Stockholm 1997, s 113. Engberg var bland annat socialdemokratisk utbildningsminister på 1930-talet. Han gick från antisemitism och pläderande av eutanasi (dödshjälp) och arvshygien under 1910- och 20-talen, till en uttalad antitotalitär och antinazistisk hållning under senare decennier. I det tal som han höll 1937, riktade han sig också till Sveriges ungdom på följande sätt: "Skall du ha modet att säga det obevekliga nej till dagens modelära, att alla makt är rätt? Skall du gå in under oket eller skall du bevara din själ? Det mognar till en avgörande kris, där insatsen är själva den grund, varpå västerländsk odling vilar." På ett sätt symboliserar dessa två sidor av politikern Engberg ett tydligt drag i det gamla Sverige, något vi tar upp längre fram: att den då rådande politiken, som hyllade gemenskapen mellan medborgarna, samtidigt ofta inte hade mycket till övers för dem som man uppfattade som avvikande eller utanförstående.

blev ett av världens rikaste folk och väckte beundran över hela jordklotet. I hundra år, mellan 1870 och 1970, hade Sverige efter Japan världens snabbaste tillväxt räknat i bruttonationalprodukten (BNP) per capita.

Det anförs alla möjliga förklaringar till det svenska undret, till exempel att Sverige slapp två världskrig, att det skedde statliga satsningar på infrastruktur som järnvägar, hamnar och vägar, att vårt land hade många värdefulla naturresurser, att ett antal svenskar gjorde viktiga uppfinningar och att vi hade kloka politiska ledare. Men länder som genomlevt allvarliga krig, som Finland, Tyskland eller Japan, har också kunnat resa sig ur sin misär. Samtidigt kan länder med omfattande naturresurser likväl vara fattiga, och begåvade uppfinnare kan, om inte förutsättningarna finns, se sina idéer falla på hälleberget. Och utveckling, framsteg och tillväxt i ett land skapas inte bara av att staten driver en lämplig politik.

Utveckling förutsätter en lyckad kombination av bra offentliga institutioner å ena sidan som till exempel näringsfrihet, äganderätt och god infrastruktur (både fysisk och mental som bra utbildning), vilka inrättas och upprätthålls av en rättsstat som behandlar sina medborgare lika och som avhåller sig från alltför omfattande regleringar. Och å den andra sidan behövs framstegsbringande värderingar och dygder hos landets medborgare, så att de goda institutionerna både kan upprätthållas och komma till sin rätt.

Det var på den grunden som Sverige lyckades med sitt genombrott som industrination under 1900-talet. En stor fördel låg i att Sverige också var ett tämligen likformigt land vad gäller just normer och dygder. En lång historia av frihet och jämlikhet – exempelvis frånvaron av feodalism, livegna bönder och en allt för stark adelsmakt – hade resulterat i

att i stort sett samma anda och värderingar rådde i alla samhällsklasser, och detta bildade ett sammanhållande kitt i det svenska samhället.

Många av dessa välsignelsebringande värderingar och dygder har sedan några årtionden varit stadda i förfall. Värderingar och de normer som dessa värderingar bygger på och de dygder som dessa normer manifesterar sig med, måste vårdas och värnas för att inte förtvina. Detta gör vi inte idag i Sverige. Och ”vi” i det här fallet är medborgarna i vårt land, i vid mening, vi som bor och verkar i Sverige och ser Sverige som vårt land (oavsett vårt juridiska medborgarskap).

Felet är troligen i första hand välfärdsstatens, som under fyra decennier eller så aktivt undergrävt och motarbetat det civila samhället, de goda värderingarnas grogrund. Att just detta inte varit politikens mål, utan snarare är en biverkan av andra och mer vällovliga avsikter, ändrar tyvärr inget i sak.

Det civila samhället är alla de slag av frivilliga och ofta tillfälliga gemenskaper som vi människor ansluter oss till. Många gånger beskrivs det civila samhället som de organisationer, till exempel Röda Korset och Lantbrukarnas Riksförbund, som finns utanför staten och marknaden. Det är en alldeles otillräcklig definition. Sådana organisationer tillhör visserligen ofta det civila samhället, men utgör endast en liten del av det.

Det civila samhället är till exempel föräldrar som tillsammans organiserar en klassutflykt, grannen som tömmer vår brevlåda medan vi är på semester eller vänner och släktingar som istället för att ge presenter vid ett femtioårsfirande skänker pengar till välgörande ändamål enligt födelsedagsbarnets önskan.

Vid sidan av marknaden (det kommersiella livet) och staten i vid mening (det politiska livet) utgör det civila samhället

en tredje grundpelare eller grundprincip på vilka öppna och fria samhällen vilar.

I det fria samhället återfinns sålunda som en av tre grundpelare den politiska ordningen, med demokratiska system, politiska institutioner, rätten att välja och att bli vald, rätten att representera och låta sig representeras, rätten att påverka och kontrollera den politiska makten. Här är vi medborgare och väljare.

I den andra grundpelaren (utan inbördes ordning), den fria marknaden, återfinns rätten att ingå och avsluta kommersiella avtal, rätten att äga och att sälja, köpa eller ackumulera, att låna eller att hyra, att låna ut eller att hyra ut. Här finns också kommersiella instanser och institutioner så som marknadsplatser och aktiebörser, små och stora företag, kooperativ och ekonomiska föreningar. Här är medborgarna marknadsaktörer på olika sätt – vi är säljare och köpare, leverantörer och kunder, vi är företagare, arbetsgivare, anställda, medarbetare, arbetstagare, uppdragsgivare eller uppdragstagare.

I den tredje grundpelaren, det civila samhället, återfinns våra rättigheter att ingå i frivilliga gemenskaper som kan vara såväl informella som formaliserade. Det är många gånger genom dessa frivilliga gemenskaper som vi utövar vår rätt att söka lyckan ("the pursuit of happiness") tillsammans med andra likasinnade. I det civila samhället är vi både fria individer och samtidigt samhällsvarelser, sociala varelser, som ingår i frivilliga gemenskaper.

Medan politiken kan beskrivas som den sfär som skyddar våra friheter att ingå frivilliga avtal eller att ingå i frivilliga gemenskaper, är marknaden och det civila samhället de sfärer inom vilka vi kan utöva dessa medborgerliga rättigheter om avtalsfrihet och frihet till självvalda gemenskaper. Det civila

samhället utgör sålunda en tredje sfär, där andra regler gäller och dygder råder än i staten/politiken eller på marknaden. Dess roll är såväl att forma, fostra och socialisera individerna ("socialisera" i bemärkelsen att gånga dem in i samhället), som att vara en skyddszon för individerna i deras möten med statsapparatusens klåfingrighet och marknadens negativa effekter.

Välfärdsstaten har ambitionen att ta över ansvaret för våra liv från oss själva, familjen och det övriga civila samhället. Till viss del har den lyckats, och med stöd från dem som gärna överlämnat sina bördor och sitt eget ansvar till staten, till offentliga instanser och ytterst till politikerna. Detta har medfört att sådana dygder eller rättesnören som till exempel att hjälpa sin nästa i trångmål, att agera ansvarsfullt visavi sig själv eller sin omgivning har försvagats, medan offentliga instanser som påtagit sig motsvarande uppgifter likväl inte riktigt klarar att utföra dem.

När statsmakten åtar sig de uppgifter som tidigare utförts på grundval av väsentliga mellanmänskliga relationer, och människan inte längre är beroende av det civila samhällets gemenskaper, däribland givetvis också familjen, blir hon likväl inte en fristående och obunden individ. Istället blir individen beroende av en opersonlig, distanserad och abstrakt offentlighet.

Detta får några besvärande konsekvenser.

För statens del innebär det att dess övertagande, via offentliga skattefinansierade system, av det civila samhällets traditionella uppgifter, skapar ett socialpolitiskt komplex med en enorm makt. Statens kärnuppgifter, rättsväsende, försvar, kommunikationer, utrikespolitik, finanspolitik, skjuts i bakgrunden till förmån för den politik som organiserar välfärden. Ekonomiskt och ideologiskt tränger socialpolitiken ut alla

andra politikområden. De aktörer inom det socialpolitiska komplexet som administrerar välfärdssystemen blir överrepresenterade i politiska sammanhang och församlingar och komplexets egna intressen sätter ofta agendan i den politiska diskussionen.

För individerna innebär socialiseringen av de funktioner som tidigare fylldes av det civila samhället att deras vardagsliv kolonieras av socialpolitikens olika förgreningar, för att använda ett begrepp av Hans Zetterberg.³ Det offentliga bestämmer visserligen inte via diktat med vem som medborgaren ska gifta sig och få barn med, umgås med eller var medborgaren ska bosätta sig. Men regelverket, till exempel bidragssystem, ledighetslagstiftning och stödåtgärder, sätter villkoren för allt från när det är som lönsammast att skaffa barn, till vilket boende som maximerar bidrag och avdrag och hur föreningslivet gestaltar sig.

Att det civila samhället försvagas och det offentliga systemen förstärks betyder att individerna byter ut sitt beroendeförhållande till närsamhället och till frivilliga gemenskaper till ett beroendeförhållande till statsmakten och offentliga institutioner. Det kan hända att det för den enskilde inte spelar så stor roll om man är beroende av familjen och släkten i ett fall eller av statsmakten och den kommunala förvaltningen i ett annat. Men åtskilligt annat går förlorat på det bytet.

En väsentlig uppgift för det civila samhället är individernas socialisering – att omvandla barn och ungdomar till samhällsmedborgare, att fostra nästa generation genom att ge dem de värderingar och normer som behövs för samhällets fortlevnad. När det civila samhället trängs undan försöker det offentliga att överta uppfostringsrollen. Både lärare och

3 Hans Zetterberg, *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, SNS Förlag, Stockholm 1995.

arbetsförmedlare vittnar om att de ofta innan de kan utföra sina uppgifter, förmedla kunskap eller förmedla arbeten, först måste ta itu med att fostra elever eller unga arbetssökande i helt vardagligt hyfs. Men lärare och byråkrater är inte lika bra uppfostrare som det civila samhällets gemenskaper.

När individen hamnar i ett direkt beroende av statsmakten, avskiljs hon från sina omgivande gemenskaper. Hon är formellt fristående och obunden, men i grunden är hon beroende av statsmakten. Hon ingår inte längre i en gemenskap som kan skydda henne från statsmaktens närgångna ingrepp och marknadens hårda armbågar. Känslan av tillhörighet urgröps, människorna vänder gemenskaperna ryggen och den solidaritet, som byggde på att man kände ett gemensamt ansvar, undergrävs.

Det mest oroande är att en stor del landets ledare – politikerna – inte talar om dessa fundamentala problem eller ens synes medvetna om dem. Denna mentalitet av förnekelse har sannolikt sin grund i att politikens normala redskap – lagar och budgetar varmed politiker kan förbjuda beteenden respektive uppmuntra (läs ”främja med ekonomiska incitament”) beteenden – inte har någon verkan mot problem som uppstått på grund av att det civila samhället trängts undan och får svårare att förmedla gängse dygder och goda värderingar. Dåliga normer och skadliga värderingar kan varken bekämpas med förbud eller pengar. Politikens verktyg är helt enkelt inte anpassade till att hantera situationen.

Ett väl fungerande civilt samhälle, med engagerade medborgare, främjar politiska beslut som är verkningsfulla inom de områden där politiken kan agera och håller den borta från beslut som innebär att staten övertar det civila samhällets funktioner. På så sätt blir ett starkt civilt samhälle politikens bas.

Det är bara vi medborgare själva som kan göra något åt situationen. Vi måste inse och övertyga andra om att den är förlorad, som tror på välfärdsstatens löften att den kan ersätta det civila samhället och dess värderingar, normer och dygder och att vi inte behöver ta ansvar för oss själva och varandra, utan att staten kan ta ansvar för oss alla som individer.

Samhällets tre arenor

Vi kan beskriva samhället som bestående av tre distinkt olika arenor: staten, näringslivet och det civila samhället. Det råder – och ska råda – olika normer på de olika arenorna. Beteenden som representerar eftersträvansvärda dygder på den ena arenan, lämpar sig inte nödvändigtvis på den andra. Det är samma sak med normer och värderingar. De passar inte överallt. Till exempel vore det olämpligt om statens styrsystem med fri och lika rösträtt blev en lagreglerad beslutsordning i familjen.

För snart tjugo år sedan presenterade Anders Röttorp och Anders Johnson en liten skrift om samhällets tre arenor.⁴ De benämner de tre arenorna familj, marknad och politik, vilket i allt väsentligt är samma sak som vad som i denna skrift kallas civilt samhälle, näringsliv och stat och som också återkommer i Hans Zetterbergs tes om ett samhälle med tre sektorer.⁵

---

4 *Marknad och moral*, SAF, 1993. Där finns för övrigt ett stycke som sammanfattar vår ansats: "Att återupprätta det personliga ansvarstagandet, att acceptera att människor måste ta konsekvenser av sitt handlande, är nödvändigt om vi skall återupprätta Sverige som tillväxt- och välfärdsnation. I en värld där kollektiva mönster, traditionella auktoriteter och centrala direktiv ersätts av individualism, mångfald och decentralisering måste personliga dygder som hederlighet, sparsamhet, arbetsamhet och hänsynsfullhet åter komma till heders. Det var så vårt välstånd skapades. Det är på detta vi kan bygga vidare."

5 Det civila samhället skiljer sig från familjen däri att det vid sidan av familjen, som är dess kärna, även omfattar andra slags frivilliga sammanslutningar som idrottsklubben, bridesällskapet, fackföreningen och kanske även kontakterna på Facebook. Men det civila samhället är inte bara olika slags sammanslutningar, utan också spontant arrangerad mänsklig gemenskap, till exempel ett antal tunnelbanepassagerare som inte känner varandra och ändå ingriper mot misshandel

Röttorp och Johnson börjar med att konstatera att det västerländska samhället bygger på en grundprincip som formulerats lite olika av olika tänkare, till exempel som Kants kategoriska imperativ: ”Handla endast efter den maxim som du samtidigt är beredd att upphöja till allmän lag”. Sedan fortsätter de:

Denna etiska grund är gemensam för och tillämplig på alla delar av samhället; i näringsliv och offentlig sektor, lika väl som i förenings- och familjeliv. Men den gemensamma etiska grundsynen måste omsättas i praktiska levnadsregler. Dessa varierar mellan olika delar av samhället eftersom olika samhällssektorer bygger på olika typer av personliga relationer.

Vi kan betrakta ett modernt samhälle som en förening av tre arenor – familjen, marknaden och demokratin – där varje arena bygger på sina unika relationer... Det är precis som i idrotten. Spelreglerna skiljer sig åt mellan fotboll, ishockey och bandy. Men det betyder inte att fotbollen skulle stå på en högre sportslig nivå än hockeyn.

Till läsarens upplysning sammanfattar Röttorp och Johnson sina synpunkter i följande tabell:

---

på tåget, människor som träffas på resa utomlands och bestämmer sig för att göra utflykter tillsammans, föräldrar som organiserar gemensam transport av barnen till och från en idrottsaktivitet, arbetskamrater som bestämmer sig för att köpa en tårta för att fira en kollegas födelsedag etc.

	Familj	Marknad	Politik
Relation	Långvarigt, ömsesidigt och nära	Tidsbegränsande kontrakt	Legalt, opersonligt beroende
Beslut	Auktoritär konsensus	Miljontals frivilliga avtal	Enhetliga majoritetsavgöranden
Kärnområde	Reproduktion, socialisation, personlighetsdanning	Produktion och distribution av individuella nyttigheter	Produktion och distribution av kollektiva nyttigheter, materiell omfördelning
Styrmedel	Känslor	Pengar	Tvång

Därefter konstaterar de:

Allt är inte politik. Allt kan inte heller värderas i pengar. All samverkan mellan människor kan inte bygga på nära personliga relationer...

Det kan lätt uppstå etiska krockar om man inte förstår och respekterar de skilda regelsystemen... Lika litet som i idrotten kan man i moralen utan vidare överföra en regel från en arena till en annan.

Författarna anger flera exempel. Maffia-kulturen karaktäriseras av att familjens regelsystem ”med betydande tillägg av våld” tillämpas inom staten och näringslivet. Nepotism, att hjälpa fram sina vänner och släktingar, är naturligt för det civila samhället och kanske näringslivet, men en styggelse i staten och fördöms därför som svågerpolitik. ”Problematiska gränsöverskridanden uppstår också där marknadstänkandet börjar tillämpas i politiskt styrda organisationer. Kommunala bolag är en form av oklara hybridorganisationer som varken utsätts för en effektiv demokratisk eller marknadsmässig kontroll.”

Man kan tillämpa författarnas synsätt exempelvis på te-
sen om alla människors lika värde. Den föreställningen har
sitt ursprung och tillämpningsområde i den statliga arenan.
Statens grundprincip är enhetlighet och likabehandling.
Domstolen är sinnebild för staten: lagen gäller lika för alla
och tillämpas på ett likvärdigt sätt utan sidoblickar. Justitia,
rättvisans gudinna, har en balansvåg, ett svärd och bindel för
ögonen vilket symboliserar rättvisa, makt och opartiskhet.
Staten måste vinnlägga sig om strikt likabehandling av alla
människor oavsett alla personliga särdrag. Var och en måste
behandlas som vem som helst.

Det civila samhället arbetar med andra metoder. Inom
familjen, till exempel, fungerar inte alltid strikt likabehand-
ling eftersom individerna är olika och hänsyn måste tas till
detta. Där är attityden ”du är speciell för mig” betydligt mer
framgångsrik än attityden ”för mig är du som vem som helst”.
Familjens kitt är de särskilda relationer som råder mellan
medlemmarna. För familjen gäller inte principen att alla
människor har lika värde. Det är otänkbart att en mamma
och en pappa skulle bry sig lika mycket om alla barn i dot-
terns skolklass – eller alla andra barn i världen! – som de gör
om dottern själv. Den egna dottern kommer alltid, och ska
alltid komma, i första rummet. Däremot får dotterns lärare,
som representant för det offentliga, inte prioritera just denna
lilla flicka.⁶

---

6 Man kan givetvis ställa frågan om familjen (och andra liknande sammanslut-
ningar som släkten, klanen, stammen och även den religiösa församlingen) som
man oftast föds in i som barn (eller blir adopterad i) verkligen kan beskrivas
som ”frivilliga gemenskaper”. Självklart väljer vi inte som barn vilken familj vi
ska födas in i. I så måtto är sådana gemenskaper inte frivilliga sammanslutningar
för barnen. I många samhällen, framför allt i historiskt tid, är sådana sam-
manslutningar inte heller frivilliga för de vuxna individerna, eftersom det inte
finns någon möjlighet att lämna dem, vare sig legalt eller praktiskt. Ett extremt

---

exempel vore en stam som är isolerad från andra mänskliga samhällen genom naturen eller genom fiendskap. I sådana sammanhang kan man givetvis inte tala om ett civilt samhälle överhuvudtaget. Men i fria och öppna samhällen, där den praktiska och legala möjligheten finns att lämna de gemenskaper som man fötts in i, tillhör också familjen, släkten och de religiösa samfundet det civila samhället. Det betyder dock självklart inte att sådana uppbrott skulle vara enkla och smärtfria.

Hur staten och det civila samhället kan samverka för att skapa framsteg för nationen

Utveckling, framsteg och tillväxt i en nation skapas inte bara av att staten driver en lämplig politik utan framför allt av medborgarnas goda egenskaper och allmänna driftighet. Utvecklingen förutsätter en lyckad kombination av framstegsbringande dygder och värderingar hos medborgarna och bra institutioner, till exempel näringsfrihet, äganderätt och fysisk infrastruktur, som inrättas och upprätthålls av staten. På den grunden gjorde Sverige sitt genombrott som industrination under det sena 1800-talet och framåt. Sverige var ett sammanhållet land där i stort sett samma anda och värderingar rådde i alla samhällsklasser och bildade det förenande kittet i det civila samhället.

Fram till för ett par hundra år sedan var jordelivet en jämmerdal för nästan alla människor. Genom årtusendena hade mänskligheten härjats av apokalypsens fyra ryttare: krig, svält, sjukdom och död. Den förklaring till eländet människorna hade i vår del av världen var att de av Gud förvisats från paradiset på grund av att Adam och Eva trotsat Guds förbud mot att äta av kunskapens frukt.

Men så inträffade en märkvärdig förvandling. På något vis började människorna avlocka naturen dess hemligheter

och utnyttja dem för att förbättra sin tillvaro. Frågan är hur detta gick till.

Ingen vet säkert; det finns bara mer eller mindre övertygande spekulationer. Men det verkar finnas tre huvudspår bland teorierna om människans stora språng. Det första huvudspåret pekar på forskningen och vetenskapen som gav människorna den nödvändiga kunskapen. Av flera samverkande skäl – ett kritiskt sätt att närma sig de religiösa skrifterna, konkurrensen mellan olika småstater och furstehus, de kontinuerliga europeiska krigen – började människorna för ett halvt årtusende sedan bli alltmer nyfikna på hur tillvaron var konstruerad. Utan detta hade det nog inte blivit någon industriell revolution.

Det andra huvudspåret talar om institutionernas betydelse och pekar på hur till exempel vi i Sverige på 1800-talet avskaffade skråväsendet och ståndsriksdagen, införde näringsfrihet, genomförde olika skiften inom jordbruket, etablerade ett starkt skydd för äganderätten, byggde infrastruktur, exempelvis järnvägar, anpassade lagarna. På så vis krattade staten manegen för marknadskrafterna. Entreprenörskapet fick fria händer. Utan detta hade det nog inte heller blivit någon industriell revolution.

Det tredje huvudspåret pekar på människornas normer, etik och värderingar. ”Ingen stor förbättring av mänsklig-
hetens villkor är möjlig” sägs John Stuart Mill ha påpekat, ”förrän en stor förändring sker i människornas grundläggande tänkesätt”. Även den svenske ekonomhistorikern Eli Heckscher förklarar framgångarna med hänvisning till en ny ”sinnesförfattning” hos medborgarna⁷. Den tyske samhällsfilosofen Max Weber förklarar kapitalismens uppkomst med

---

7 Eli Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, Stockholm, 1935

hänvisning till ”den protestantiska etiken”.⁸ Utvecklingen och välståndet skapades, menade Weber, av att människorna var besatta av dygder som drev dem att spara, arbeta även om de hade råd att låta bli, ta ansvar, aldrig slösa, hålla sitt ord och leverera i tid. Utan lämpliga värderingar blir det inte heller några framsteg.

Självklart är alla dessa tre förklaringsmodeller sanna. Allt behövdes – och behövs! – för att det ska bli någon fart på utvecklingen. Vi behöver kunskapsutveckling, goda institutioner och goda värderingar. Alla är lika nödvändiga. Man kan beskriva det som att goda institutioner ökar spelrummet för etablerandet av goda värderingar och kreativt tänkande och att goda värderingar ökar spelrummet för byggandet av goda institutioner och frambringandet av kreativt tänkande.

Det är viktigt att konstatera vem som påverkar vad. De formella institutionerna är resultatet av politiska beslut. De kan ändras tämligen snabbt om politikerna bestämmer sig för det. Hur folkets samlade normer och värderingar formas är svårare att säga; något starkt och omedelbart inflytande från politiken finns inte, utan det handlar mer om svårfångade rörelser i medborgarnas uppfattningar där varje individ långsamt och kanske utan att reflektera så mycket gradvis anpassar sina uppfattningar och attityder efter omständigheterna. Hur kunskapsläget förändras är också svårt att veta. En del beror förstås på statens anslag till forskningen eller uppmuntrande av kreativa tänkare, men än mer på medborgarnas vilja och ambitioner att ta reda på saker; även här står vi inför ett förhållande som har mer med människors attityder än med statens budgetanslag att göra.

---

8 Max Weber, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, Argos, Lund, 1978 (1904).

Vi lämnar nu kunskapsutvecklingen och institutionerna utanför resonemanget och koncentrerar oss på värderingarna. Hur det än gick till, var svenska folket för hundrafemtio år sedan redo att göra storverk. Svenskarna hade den sinnesförfattning, de tänkesätt och de värderingar som krävdes för att utvecklingen skulle skjuta fart. Och dessa normer dominerade fortfarande i alla befolkningskikt när socialdemokraterna tog över statsmakten på 1930-talet och började bygga välfärdsstaten.

I nästan alla slags hem handlade exempelvis uppfostran om att lära barnen att hörsamma föräldrarna, att bete sig på ett trevligt sätt mot andra människor och att jobba hårt och målmedvetet i skolan. Man skulle inte skryta utan visa vad man gick för så andra såg det, man skulle visa sin respekt för nästan, man skulle lyda läraren och länsman och mor och far. Det rådde stor vördnad för bildning och kultur i både snäv och i vidare mening, och man satte den högt som på egna meriter skaffat sig en framstående position. Barnens uppfostran var viktig. Man fick såklart inte stjäla eller skada andra. I vissa kretsar fick man inte dricka alkohol och i andra måste man tro på Gud, men att folk var lite olika, det kunde man visserligen ha synpunkter på, men det fick tålas. Man fick inte annat än i yttersta nödfall leva på andras bekostnad. Man skulle hålla ord, vara flitig och redlig, bemöda sig om artighet och laglydnad. I den homogenitet som kännetecknade det svenska samhället under stora delar av 1900-talet ingick att den sortens värderingar delades av i stort sett alla.

Dessa värderingar hade inte skapats av staten utan av människorna i och via det civila samhället och genom människornas egen förkovran. Människorna ingick i och utvecklade det civila samhällets frivilliga och naturliga gemenskaper

med familjen i centrum och runt familjen andra frivilliga och tillfälliga gemenskaper men också mer organiserade sådana såsom idrottsklubben, nykterhetslogen, teatersällskapet, bridgeklubben, fackföreningen, villaföreningen och så vidare.

När människor vänjer sig att jobba tillsammans i frivilliga gemenskaper kan solidaritet utvecklas. Det är gynnsamt för var och en att ställa upp för sin nästa, för man vet att när det behövs får man samma hjälp tillbaka. Då är det lätt att känna samhörighet, man känner igen sig i den andra och väntar sig inte annat än ett gott beteende tillbaka. Gemenskapen kan bli starkare än var och en av sina medlemmar, som till och med kan ge avkall på sina kortsiktiga eller privata intressen för samfälld och ömsesidig nytta.

Det var lätt att bygga ett välfärdssamhälle under dessa omständigheter, till exempel att bedriva utbildning: förenklat byggde man ett hus, satte upp en skylt där det stod ”skola”, anställde lärare och sedan gick det av sig själv.

De olika typerna av incitament

Det finns fyra typer av incitament som driver människor: ekonomiska morötter och piskor samt moraliska morötter och piskor. De ekonomiska och moraliska incitamenten är lika viktiga för människors beteende.

Ekonomer brukar tala om incitament. Incitament är samma sak som piskor och morötter. För att få åsnan att gå piskar man den där bak och hänger en morot framför dess huvud. Med människor fungerar det inte så bra med fysiska piskor och morötter. Våra incitament är av annat slag.

Den som lyssnar på den politiska debatten om hur nationer kan skaffa sig framgångar får ganska snart höra talas om ekonomiska incitament. Ekonomiska piskor består av försörjningstvång. Om den som inte arbetar inte får något, eller avsevärt mindre, att äta så blir han mer benägen att arbeta, det är tanken. En del kallar den tanken arbetslinjen. Ekonomiska morötter består av belöningar, till exempel bra lön, vinst, bonus eller andra materiella belöningar.

Ekonomiska incitament är hårdvara. De är relativt enkla att förstå sig på och lätta att mäta. Men det finns mjukvara också. Mjukvaran är värderingar, attityder och mentalitet. Sådant brukar man inte tala om, i varje fall inte i politiken och med några undantag inte heller i nationalekonomin. Det är synd, för mjukvaran är minst lika viktig som hårdvaran. Hur mycket staten än lägger de ekonomiska incitamenten

till rätta för tillväxt och full sysselsättning är det inte säkert att målen nås om mjukvaran brister.

De mjuka incitamenten är moraliska piskor och morötter. Morötterna består av sådant som lockar människan till ansträngning. Där finns drömmar och hägrande visioner, till exempel hoppet om framgångar och erkännande som motiverar medborgaren att utstå träningens respektive arbetets vedermödor. Den ene drömmer om att vinna olympiskt guld i skidåkning, den andre om att vinna Nobelpriset i fysik, den tredje om att bli världsberömd kock, den fjärde om att bli erkänd som skicklig kirurg.

De moraliska piskorna består av sådana värderingar som tvingar oss till ansträngningar och uppoffringar som ibland känns obekväma och ibland rent ut obehagliga, men är nödvändiga för att saker och ting ska fungera. Piskorna kallas dygder, till exempel pålitlighet, ordhållighet, flit, hjälpsamhet, rättrådighet, måttfullhet, uppfattningen att man inte ska ligga andra till last eller på annat sätt besvära sin nästa, att hålla överenskomna tider och att hålla sina utfästelser även om det betyder att man missar den där festen som man sett fram emot, solidaritet, ansvars känsla för avkomman, ödmjukhet.

Dygdena är överlevnadsverktyg för fria människor. De består av ett antal föreställningar som intalar deras bärare att de är skyldiga att göra andras tillvaro så trivsamt, eller åtminstone så lite plågsamt, som möjligt. I kampen för tillvaron har de samhällen klarat sig bäst där människorna lärt sig att uppföra sig så som dygdena föreskriver. Hur den process ser ut varigenom samhällena genom århundradena förädlat sina värderingar är som sagt oklart, men det förefaller uppenbart att de samhällen som under de senaste århundradena haft störst framgång har byggt framstegen på en solid värdegrund

som nära påmint om traditionell medelklassmoral så som den också kommit att gestalta sig i Sverige.⁹

Man kan illustrera resonemanget med följande fyrfältare:

	Ekonomiska	Moraliska
Morötter	God ersättning	Drömmar och visioner
Piskor	Svält	Dygder

Ett antal observationer kan göras kring det samlade paketet med incitament:

Både ekonomiska och moraliska incitament behövs för att samhället ska bli ett gott samhälle som utvecklas och löser sina problem. Samhällen med starka ekonomiska incitament där människor saknar dygd blir rövertillhåll; dygderna är en inre ordningsmakt i varje enskild människa. Det finns ingen lag och ingen yttre polis som är så stark och allestädes närvarande att det kan kompensera för bristande inre moraliska kompasser hos människor. Om samhällen kan fungera enbart på basis av moraliska incitament är tveksamt. De socialistiska experimenten där människorna för allas gemensamma bästa skulle anstränga sig efter förmåga och ersättas efter behov blev inga succéer.

De moraliska incitamenten ger också upphov till avsevärda positiva externa effekter. "Externa effekter" betyder att en person eller ett företag gör något som får positiva eller negativa verkningar för andra. De moraliska incitamenten manar den enskilde till ansträngningar som inte bara vederbörande själv utan även andra drar nytta av. Den som forskar för att

---

9 På 1700-talet förvånades och förtjusades sålunda upplysningsfilosofer som fransmannen Voltaire över att de klassiska kinesiska dygderna som bland andra Konfucius framhållit, i så hög grad påminde om dem som också var förhärskande i västvärlden.

få bli erkänd som en av de bästa i sin vetenskapsgren skapar troligen en hel del nytta för andra. Ju hederligare människor är, desto mer kan finansministern spara på anslagen till Rikspolisstyrelsen. Den enes ansträngningar gynnar även den andre. Dygder ger sunda statsfinanser. Motsatsen inträffar om dygderna försvagas.¹⁰

De offentliga ekonomiska incitamenten kontrolleras av staten och kan ändras med kort varsel genom exempelvis skatte- och bidragsreformer. Hur de moraliska incitamenten uppstår och förändras över tiden finns det ingen säker kunskap om. Troligen handlar det om att samhällena gradvis upptäcker vilka etiska hållningssätt som är gynnsamma för dem och anpassar sig därefter. Å andra sidan ska det hävdas i den här skriften att staten under välfärdsstatens andra fas kraftfullt (men utan att ha just detta som mål) ägnat sig åt att undergräva och förstöra just de moraliska piskor som tidigare bidragit så starkt till nationens landvinningar. Vi kanske inte vet så mycket om hur moraliska morötter och piskor som värderingar och dygder uppstår och etableras alla gånger, men vi har en god historisk kunskap, bland annat från det kommunistiska Östeuropa, om hur sådana kan undergrävas

---

10 Vi koncentrerar oss här främst på de positiva effekter som dygderna har på samhället och på gemenskaperna. En fråga som vi här inte utvecklar, men för vilka det synes finnas omfattande belägg, är att dygder också befrämjar individuell välbefinnande och fysiska och andlig hälsa. Se till exempel Johan Wennströms essä, *Dygdens glädje*, Atlantis, Stockholm 2012. Charles Murray visar också att det finns tydliga kopplingar mellan starka gemenskaper och upplevelse av individuell lycka. *Coming Apart. The State of White America 1960 - 2010*, Crown Forum, New York 2012 s 255 - 262. I ett svenskt perspektiv kan man också peka på att lägre utanförskap visavi arbetsmarknaden, alltså arbete, också korrelerar med ett bättre hälsotillstånd. Som exempel kan anföras att de alkoholrelaterade dödsfallen är lägre i kommuner med hög andel i arbete. Li Jansson, *Välståndssamhälle för alla: Den företagsamma vägen ur fattigdom*, Ekerlids Förlag, Stockholm 2012, s 17f. Att arbete befordrar hälsa och välstånd och förhindrar många tillfällen till synd, är för övrigt ett känt talesätt.

genom att staten och det offentliga övertar allt mer av det civila samhällets uppgifter.

Under välfärdsstatens första fas gjorde politikerna kraftfulla (och avsiktliga) ansträngningar för att reducera de offentliga ekonomiska incitamenten. Marginalskatter kring 80 procent – och i enstaka fall, som när det gällde Astrid Lindgrens pomperipossaskatt, över 100 procent – i kombination med bidrag för icke-arbetande som kunde överstiga lönen för arbetande var nära att utplåna de ekonomiska incitamenten. Ändå slutade inte Sverige att fungera, vilket åtminstone delvis berodde på att de moraliska incitamenten var så säkert rotade hos medborgarna. Men de moraliska incitamenten att arbeta kom ändå gradvis att påverkas när man knappt tjänade mer på normalt fyrtio timmars arbete än på offentliga bidrag.

Under välfärdsstatens andra fas har de ekonomiska incitamenten förstärkts av olika regeringar genom skattesänkningar och diverse försök att skärpa olika arbetslinjer. Men detta är inte tillräckligt för att motverka effekterna av den långsiktiga försvagningen av de moraliska incitamenten.

Välfärdsstatens första fas: enhetlighet och uppfostran

Välfärdsstatens första fyrtioårsperiod varade från ungefär 1930 till omkring 1970. Den hämtade sin inspiration både från det privata näringslivet och från den gamla svenska brukstradition som manade överheten att uppfostra och dana folket. Välfärdsstatens framgångar byggde på det homogena svenska majoritetssamhället. Välfärdsstatens ambition var att utbilda människorna, uppfostra dem till sunda vanor och även i övrigt att förbättra deras materiella omständigheter, inte att förändra rådande värderingar. Även om välfärdsstaten av många uppfattades som socialistisk förekom knappast några seriösa försök att låta staten ta över näringslivet. Den "socialisering" som förekom bestod mest av att staten istället tog kontrollen över en allt större del av medborgarnas liv genom produktionen av offentliga omsorgs- och välfärdstjänster som bidrog till att tränga bort det civila samhället. I nästa fas, när staten inte räckte till, gavs marknaden detta uppdrag i långt större utsträckning än tidigare. Det civila samhället fortsatte dock att vara försummat.

Snillrika människor kan skriva hyllmetrar om varför Karl Marx hade fel, men det spelar mindre roll, för i en viss fundamental bemärkelse fick han (dessvärre) rätt: hans grundläggande analysmodell om samhällets uppdelning i två antagonistiska klasser, kapitalister och arbetare, borgare och

proletärer, blev själva konstruktionsritningen för det samhälle som därefter byggdes i Sverige och som nådde sin höjdpunkt och sina största triumfer från 1930-talet fram till kanske 1970 (och nu bortser vi från krigsekonomin och samlingsandan under andra världskriget som i de avseenden som här ska belysas inte utgör någon avvikelse).

Så kom exempelvis svensk politik från 30-talet och framåt att dela sig efter den marxiska formeln: arbetarklassens partier, i första hand socialdemokraterna, hävdades stå mot borgerlighetens partier. På likartat sätt stod två andra samhälleliga maktcentra emot varandra: å ena sidan facket med LO i toppen, som utan att skämmas, utan tvärtom med frank självsäkerhet stundtals uppträdde som det socialdemokratiska partiets siamesiska tvilling och stundtals fick socialdemokratien att framstå som dess politiska gren. Och å den andra sidan arbetsgivarförbundet SAF, som smusslade lite i skymundan med några av de borgerliga partierna och egentligen aldrig vågade brösta av sina kanoner, delvis kanske på grund av att berörda direktörer då riskerade lokala konflikter, strejker och illvilja i relationerna med facket hemma på fabriken, ty facket och det socialdemokratiska partiet utgjorde tillsammans två axelmakter som man inte utmanade i onödan.

På samma vis var det med medierna, där arbetartidningar debatterade mot borgerliga tidningar (och de statliga public service-kanalerna hävdades utgöra någon sorts hyggligt balanserat ingenmansland). Till och med livsmedelsbutikerna inordnade sig efter Karl Marx vattendelare med Konsum på ena sidan och de privata konkurrenterna, läs ICA, på den andra.

Det var Lenin som utvecklade tankarna bakom socialismens praktik (varefter läran följdriktigt kom att kallas

marxism-leninismen). Lenins grundläggande idé var att ett litet antal begåvade och välutbildade människor måste ta kommandot, både när det gällde att ta den politiska makten och sedan att organisera samhället och styra över de andra, inte i eget intresse, *nota bene*, utan i de styrdas. Det revolutionära partiet skulle bestå av en liten grupp intellektuella, en förtrupp, som ledde arbetarna på rätt väg. Arbetarna, som inte begrep nödvändigheten av en samhällsrevolution utan bara kunde kämpa för bättre ekonomiska villkor, skulle annars låta sig styras av den borgerliga ideologin och inte utmana grundvalen i den etablerade ordningen. Strejker var visserligen ett ”uttryck för den vaknande antagonismen mellan arbetarna och arbetsgivarna men arbetarna hade inte och kunde inte ha någon medvetenhet om den oförsonliga motsättningen mellan deras intressen och hela det moderna politiska och sociala systemet... Denna kamp måste organiseras ’efter konstens alla regler’ av personer som är yrkesmässigt sysselsatta med revolutionär verksamhet.”¹¹

Denna grundidé – att det blir bäst för alla när centralt placerade experter och politiker fattar besluten – blev själva fundamentet också för det framgångsrika samhällsbygge som under 1900-talet leddes av svensk socialdemokrati och som kom att känneteckna stora delar av västvärlden.

Men vi ska inte tro att evangeliet om centralstyrningen fantiserades fram ur intet av Lenin. Den hade djupare och säkrare rötter än så. Lenin levde under en period av explosionsartad utveckling inom det kapitalistiska systemet, vilket visade sig vara mycket mer överlevnadsdugligt än vad Marx hade förutspått. Produktivkrafterna utvecklades med ofattbar

---

11 V I Lenin, *Vad bör göras?* (1902), från Valda verk i tre band, band 1, Progress Moskva/Arbetarkultur Stockholm, band 1, 1974, sidorna 105 och 166.

snabbhet och styrka, dock utan att produktionsförhållandena förändrades, vilket Marx hade förutspått. Vetenskapen gjorde oavbrutna och stora framsteg som för evigt ändrade livet för människorna, tekniken gjorde underverk, välutbildade och begåvade ingenjörer ledde produktionen i tidens modernaste fabriker.

Lenin höll ögonen på kapitalismens landvinningar; ”den vetenskapliga socialismens” och Marx idé var ju att socialismen skulle bygga vidare på vad kapitalismen åstadkommit. Kapitalismen ansågs vara en framgångsformel, men också en samhällsform som var dödsdömd, på grund av att den ekonomiska bas av lönearbetets utsugning som den vilade på, och de samhällsformationer som denna utsugning gav upphov till, inte kunde leverera framstegets materiella och andliga välsignelser till arbetarmassorna, och som därför måste ersättas med en ny samhällsordning. Problemet var inte kapitalismens teknik och organisationsmetoder utan dess samhällseliga konstruktion. Lenin lärde sig hur tidens mest avancerade kapitalistiska företag organiserade sig, i syfte att dra nytta av dessa insikter i det socialistiska samhällsbygget.

Företagens tekniska framgångar berodde på nya kunskaper, och dessa kunskaper satt med nödvändighet i ett begränsat antal huvuden, eftersom det antal människor som på universitet och andra läroanstalter inhämtat de relevanta kunskaperna med nödvändighet inte var så många. För att optimera produktionen borde därför dessa huvuden bestämma så mycket som möjligt, och de människor som saknade de relevanta kunskaperna bestämma så lite som möjligt. Framför allt gällde det för ledningen i fabriker att skaffa sig full kontroll över arbetarna så att de inte tillämpade egna, amatörmässiga eller föråldrade tumregler och metoder. Detta var grunden

till det ”vetenskapliga ledarskapet”, den managementfilosofi som utvecklades av tidevarvets främste ledarskapsguru Frederick Winslow Taylor. Taylor presenterade sina idéer ungefär samtidigt som Lenin lade fram sina tankar om hur saker bäst organiseras. Det var idéer i tiden som skulle utveckla sin fulla kraft under nästan ett sekel, både i de privata företagen och inom välfärdsstaten.¹²

Det lågen människosyn i detta tänkande, en människosyn som kan verka avskräckande i vår tids ögon, men som inte nödvändigtvis var anstötlig tidigare, nämligen att vanligt folk, till skillnad från de centralt placerade experterna (och politikerna, som styr över de centralt placerade experterna), inte begrep sitt eget bästa. Statens ansvar var att skydda människorna från sig själva.¹³

---

12 Efter bolsjevikernas maktövertagande, läs statskupp, refererar Lenin återkommande till Taylor i frågan om hur produktionen i Sovjetryssland bör organiseras: ”Att lära sig att arbeta är den uppgift som i hela dess omfattning måste ställas för folket av sovjetmakten. Kapitalismens sista ord i detta avseende, Taylorsystemet, är – liksom alla kapitalismens framsteg – en förening av den borgerliga utsugningens raffinerade barbari och en rad storartade vetenskapliga landvinningar ifråga om analys av de mekaniska rörelserna under arbetet, eliminering av överflödiga och oskickliga rörelser, utarbetande av riktiga arbetsmetoder, införande av de bästa systemen för registrering och kontroll etc. Sovjetrepubliken måste till varje pris överta allt det värdefulla i vetenskapens och teknikens rön på detta område.” V I Lenin, *Sovjetmaktens aktuella uppgifter*, 1918, från Valda verk i tre band, band 2, s 575 s. Lenin polemiserar också aggressivt (som var hans signum) mot de oppositionella mensjevikernas uppfattning att övertagandet av sådana produktionsmetoder skulle innebära att regimen antagit ”en utpräglad arbetarfientlig karaktär” som hotade ”att beröva proletariatet dess viktigaste erövringar på det ekonomiska området och göra det till offer för en obegränsad utsugning från bourgeoisins sida”. V I Lenin, *Om ”radikalismens” barnslighet och småborgerligheten*, 1918, Valda verk i tre band, band 2, s 614.

13 ”Den goda politiken var i princip samma som den goda staten. Och den goda, demokratiska staten skulle skydda människorna mot sig själva”, skriver Yvonne Hirdman i *Att lägga livet tillrätta* – studier i svensk folkhemspolitik, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1990, s 100. Hon citerar Gunnar Myrdal: ”Staten är naturligtvis kollektivt uppbyggd och kontrollerad av människorna. Av dessa är

Sammanfattningsvis kom den svenska socialdemokratin i sitt världsledande bygge av välfärdsstaten att utveckla en framgångsformel som låg i tiden och som gick hand i hand med några av århundradets kraftfullaste och mest lyckade idéer, modernismen i sin både kapitalistiska och socialistiska tappning. Centralstyrningens välsignelser var en självklarhet. Så dominerande var detta tänkande att inte ens Sveriges borgerliga opposition kunde formulera någon trovärdig av-

---

de flesta svaga käril, drivna att bli otrogna sina egna ideal. De befinner sig under inflytande av konkurrensen om förtjänstmöjligheterna, har bekymmer för sin sociala status, sex och alla andra slags kortsiktiga intressen och jalusier, som utgör orsaksfaktorer till individernas beteenden och implicita värderingar på det lägre planet. Men då människorna tänker och handlar genom sina formella institutioner kommer deras högre värderingar på den mera allmängiltiga nivån till sin rätt och utövar mera inflytande." *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*, Uddevalla 1970, s 36.

Patrik Engellau har i ett annat sammanhang kallat detta för välfärdsstaten så grundläggande synsätt för Metafären:

"I politikernas värld finns tre sorters varelser, herdar, får och vargar. Politikerna själva är herdarna och de vanliga, svaga människorna är fåren. Vid sidan av dessa finns ett litet antal starka och därmed farliga medborgare, vargarna. Herdarnas uppgift är att skydda fåren mot konsekvenserna av deras egen fåraktighet samt mot vargarna. Herdarna älskar fåren, men vargarna ska hållas i schack.

Om man släpper vargarna fria kommer de genast att börja leva rövare med fåren. Privata arbetsgivare är nästan undantagslöst vargar. De gillar till exempel att diskriminera bland fåren. "Om arbetsgivaren... får rätt att helt efter eget huvud förfoga över turordningsundantagen ökar risken för diskriminering, och detta även om beslutet senare skulle kunna prövas enligt diskrimineringslagstiftningen", står det i en riksdagsmotion.

Att fåren inte begriper sitt eget bästa och därför behöver herdarna kan man förstå. Underligt nog ingår det också i föreställningen att inte heller vargarna gör det. Lite tvång kan därför vara nyttigt också för en varg. Till exempel inser inte alla arbetsgivare att de skulle vinna på att anställa fler kvinnor och utlänningar, och därför kan tvingande lagstiftning gynna även vargarna."

Det är naturligtvis fler som uppmärksammat detta. Leszek Kolakowski uppger ha notera att "välfärdsstaten handlar om att skydda en svag majoritet från en stark och privilegierad minoritet".

vikande uppfattning; alla var som fiskar som simmade runt i ett vatten som de var totalt omedvetna om.¹⁴

Enhetlighet

Centralstyrning skapar enhetlighet och standardisering. ”Ni kan få en Ford i vilken färg som helst, bara den är svart”, påstås en stolt Henry Ford ha utropat, en av det löpande bandets förgrundsgestalter. Den tayloristiske arbetaren vid sitt löpande band var utbytbar. Andra arbetare kunde snabbt utbildas för samma handrörelser. Församlingar av likartade individer kallas kollektiv. Det moderna näringslivet i samarbete med den socialdemokratiska välfärdsstaten förstärkte troligen Sveriges kollektivistiska drag. Det som var bra för alla var bra för var och en.

Kollektivavtal på arbetsmarknaden inrättades på 1930-talet. De första stegen togs förvånande nog av borgerliga politiker mot socialdemokratiskt motstånd, men kollektivismen på arbetsmarknaden blev snart en socialdemokratisk paradgren. År 1950 beslöt Riksdagen att inrätta ”enhetsskolan”, sammanhållen och lika för alla. Ambitionen att likrikta var så uppriktig att man stolt framhävde den redan i namnet på den nya skolformen. På område efter område skapade välfärdsstaten enhetliga och ibland väl fungerande, ibland byråkratiska och långsiktigt ineffektiva centralistiska lösningar. Och tvingade in den mångfald som det civila samhället redan åstadkommit på egen hand, in i dessa centraliserade statliga lösningar.

---

14 Emil Uddhammars doktorsavhandling, *Partierna och den stora staten; en analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*, Stockholm, City University Press 1993, visar både tydligt och förtjänstfullt hur marginella skiljaktigheterna var mellan det socialistiska och borgerliga blocket kring frågorna om den svenska välfärdsstatens utbyggnad och expansion.

Kooperativa Förbundets, KF:s, blåvita varor utgjorde ett talande exempel på enhetlighetens dominans över tänkandet. Mot slutet av 60-talet, när ”den svenska modellen” – ja, systemet hade ett namn – nådde sin kulmen lanserade KF en produktserie som uttrycksfullt symboliserar tidens världsbild och verklighetsuppfattning. KF tog bort all utstyrsel på produkterna och marknadsförde dem som oförfälskade och enhetliga nyttigheter. *Generic goods* hade det kallats idag. I serien fanns till exempel kaffet ”Kaffe”, ketchupen ”Ketchup” och tandkrämen ”Tandkräm”, alla i samma enhetliga, glamourfria och antikommersiella design.

Välfärdsstaten och de tre arenorna

Politiken gick ut på att ta ifrån medborgarna en växande del av deras pengar, ställa resurserna till politikernas och centralt placerade experternas förfogande och låta dessa utveckla och driva allt fler nyttiga och för det mesta uppskattade välfärdssystem. Staten fick växa huvudsakligen på det civila samhällets, och kanske i någon mån på näringslivets, bekostnad.

Det mest påtagliga beviset för att denna filosofi styrde politiken är den kraftiga ökningen av den av politikerna kontrollerade andelen av bruttonationalprodukten som inträffade. Att bygga ut välfärdsstaten betydde att i ökande utsträckning – och länge med medborgarnas stöd – flytta medborgarnas pengar från deras egna plånböcker och kontroll till de budgetar över vilka politiker styrde. Från runt tio procent vid första världskriget steg den offentliga sektorns, alltså politikernas, andel av bruttonationalprodukten till över 60 procent från 1980 – 67 procent 1982 – och en bit in på 1990-talet (för att

därefter sjunka; välfärdsstatens andra fas bärs av delvis andra idéer och värderingar).¹⁵

Två fundamentala innovationer möjliggjorde detta projekt: källskatten och personnumret, som båda infördes 1947. Källskatten, alltså att arbetsgivarna ålades att dra ifrån och därefter betala in den enskildes löneskatt till staten samtidigt som lönen utbetalades, underlättade skatteindrivningen dramatiskt. Tidigare fick den anställde ut hela sin lön inklusive den del som skulle betalas i löneskatt, för att sedan gå till posten och betala skatten själv. Utan källskatten hade det troligen inte gått att öka statens intäkter så snabbt och enkelt som faktiskt skedde. Förmodligen hade många protesterat när de såg i plånboken hur mycket staten krävde medan andra hunnit göra av med hela eller stora delar av lönen så att det saknades pengar till skatten. Och utan personnumret hade det inte gått att administrera de storskaliga och sammanlänkade välfärdssystemen.

Man hade kunnat tro att staten i enlighet med de socialistiska teorierna skulle lägga under sig näringslivet. Men efter 1940-talets planhushållningsdebatt var det aldrig aktuellt. Det fanns en tydlig men i allmänhet inte uttalad logik i socialdemokratiens ovilja att socialisera näringslivet. Om tillvarons bästa idé var att låta kunniga människor styra över massan av mindre kunniga var det eftersträfvade tillståndet ju redan etablerat inom företagssektorn, i varje fall i de största, modernaste och effektivaste företagen. Sverige hade inget att

---

15 Den observanta läsaren kommer att notera att den offentliga sektorns andel som 67 procent av BNP, inte stämmer överens med grafen vi återger på sidan 62 där Sveriges skattetryck hamnar strax under 60 procent under samma period. Hur kunde den offentliga sektorns andel av BNP vara högre än de samlade skatter som det offentliga tog in under samma period? Det förenklade svaret är att den offentliga sektorn, främst staten, lånade upp mellanskillnaden, alltså att den offentliga skuldsättningen, statsskulden, ökade.

vinna på att dessa förstatligades i enlighet med kommunistiska principer. Det kunde räcka med att staten med olika metoder försvårade livet för gammaldags företag som inte anpassat sig efter tidens framgångsformel samt underlättade tillvaron för de stora exportföretagen som förkroppsligade den mest avancerade tekniken och organisationsförmågan.

Resultatet av denna logik kallades strukturomvandling – med höjda löner skulle lågproduktiva företag bli olönsamma och drivas i konkurs medan mer livskraftiga företag kunde etableras och växa. Om detta inte kunde ske på orter där människorna bodde, fick de helt enkelt flytta på sig. Det resulterade i den så kallade flyttlasspolitiken och protesterna mot densamma under 1960- och 70-talen ("Vi flytt int'!"). Den stora omflyttningen krävde dessutom bostäder i tillväxtområdena – storstäderna. Men eftersom hyresmarknaden hade slagits sönder genom de hyresregleringar som införts i samband med andra världskriget och sedan aldrig tagits bort, fick staten gripa in för att ordna med byggandet av lägenheter, ofta snabbt och industriellt framproducerade i storstädernas ytterområden – miljonprogrammet.

Denna övergripande centralplanering av folkhushållets ekonomi förutan förstatligande av det privata näringslivet i kombination med ett slags demografisk social ingenjörskonst, bidrog till snabb ekonomisk utveckling. Den solidariska lönepolitiken och strukturomvandlingen blev en "konkurrensutsättning" av svensk samhällsekonomi inom landets egna gränser. Priset var att nära gemenskaper slogs ut i de bygder där också de befintliga företagen slogs ut och jobben försvann och folk tvingades flytta. Att återupprätta det sönderslagna civila samhället i storstädernas förorter, där de centralt planerade och centralt anvisade lediga lägenheterna

fanns, tog sin tid, om det alls inträffade. Ty det blev inte lättare av att man ibland, som i fallet med bostadsförmedlingens i Stockholm anvisningar till Tensta-Rinkeby, prioriterade såväl invandrare som klienter och patienter från social-, kriminal- och mentalvården.¹⁶

I övrigt kunde staten koncentrera sig på att låta den vetenskapliga centralstyrningen träda in på områden utanför arbetslivet dit storföretagen inte nådde. Om medborgaren mår väl av att bli styrd av kunniga experter på jobbet, kunde staten – partierna tyckte i stort sett detsamma även om socialdemokratien var mest engagerad – med fog argumentera, så mår hon väl av att bli styrd av experter även utanför arbetet. Det var ju ändå samma människa.

Här finns något av en paradox. Samtidigt som välfärdsstaten gjorde livet surt för företagarna och försämrade företagarklimatet med höga skatter och ett växande regelkrångel, gick den svenska ekonomin som på räls med en genomsnittlig årlig BNP-tillväxt på nästan fem procent under de 25 åren från andra världskrigets slut fram till 1970. Den förklaring som normalt brukar anges är att den svenska produktionsapparaten, som undsluppit krigets förödelse, kunde gå för fullt och fick draghjälp av den efterfrågan som Europas återuppbyggnad gav upphov till. Det är kanske riktigt. Men vilken förklaringen än är, hade de svenska framgångarna absolut uteblivit utan det fundament som utgjordes av det civila samhällets trygga och stabila paket av tillväxtfrämjande värderingar. De moraliska piskorna och morötterna var på plats. Fliten lyste i kökslampans sken när ambitiösa ungdomar, som kommit hem från dagens slit på fabriken, tog fram korrespon-

---

16 Angående Tensta-Rinkeby, se Şahin Alpaya, *Turkar i Stockholm: En studie av invandrare, politik och samhälle*, Liber, Stockholm 1980, s 121.

denskursen från utbildningsinstitutet Hermods eller NKI (Noréns korrespondens-institut i Malmö) och tillgodogjorde sig dagens pensum av den frivilliga ingenjörsutbildningen. På egen bekostnad och utan studiemedel.¹⁷

Välfärdsstaten byggde på det fundament som det traditionella civila samhället hade ställt till dess förfogande. Den framgångsrika socialdemokratiska visionen om ett bättre samhälle förutsatte inget avsteg från förut existerande, borgerliga eller kanske småborgerliga, värderingar. Den ambitiösa och framåtsträvande arbetarklassen hade inga föreställningar om att den skulle ersätta borgarnas värderingar med något annat normsystem.¹⁸

Troligen hade Sverige inte blivit det föregångsland det faktiskt blev utan den redan existerande och speciella kulturella homogeniteten i det svenska samhället. Oavsett vilket parti de valde att rösta på var svenskarna ett folk med ett ge-

---

17 Man räknar med att totalt fyra miljoner svenskar någon gång kom att läsa en Hermods-kurs under den tid som företaget bedrev utbildningsverksamhet per post (korrespondenskurser) mellan 1898 och 1975, då det förvärvades av statliga Liber. Gunnar Gaddén: *Hermods 1898–1973. Ett bidrag till det svenska undervisningsväsendets historia*, Malmö 1973. Hermods genomslag som ett väsentligt element i svenskt samhällsliv framkommer inte minst i Hjärjarevisans refräng (melodi från Gärdebylåten), från Lundaspexet ”Djingis Khan” från 1954:

”Ja, nu ska vi ut och härja, supa och slåss och svärja,
bränna röda stugor, slå små barn och säga fula ord.
Med blod ska vi stäppen färga; nu änteligen lär jag
kunna dra nån riktig nytta av min Hermodskurs i mord.”

18 I den socialdemokratiska riksdagsmannen och skönlitterära författaren Fredrik Ströms romanserie *Rebellerna* (om den svenska arbetarrörelsens uppkomst och framgångar) i fem band från 1924–1929, upptäcker hovrättsrådet Johan Berulfs familj att de hyrt in en sömmerska, Inga Klein, som också är en socialdemokratisk agitator, ”som hade huvudet fullt av siffror och väskan full med inkomststatistik” och som snabbt får det kunskapsmässiga övertaget i en politisk diskussion i hovrättsrådets familj om inkomst- och förmögenhetsfördelningen i det svenska klassamhället. Fredrik Ström, *Rebellerna, Band IV: Den röda himmelen*, Folket i bilds förlag, Stockholm 1949, ss 289–297.

mensamt språk, gemensam historia och kultur, gemensamma värderingar och vanor – gemensam religion, gemensamma (lutherska) dygder. Under den svenska modellens toppår hade vi till och med gemensamma radio- och teveprogram (Barnens brevlåda och Hylands hörna). Valfärdsstaten och dess politiker såg som sin uppgift dels att höja detta homogena kollektivs levnadsnivå, dels att verka för enhetlighet och standardisering av livsföring och livschanser inom kollektivet, alltså anpassning till det rådande majoritetssamhället. Det var naturligtvis enklare att med politiska åtgärder skapa ytterligare enhetlighet hos ett sådant folk, än hos ett folk med inbördes olikheter och exempelvis på grund av skilda livsvillkor eller religiösa och språkliga olikheter.

”Solidaritet”, förklarar Svenska Akademiens ordbok är en känsla av *”gemenskap eller samhörighet eller lojalitet eller sammanhållning”*. För att valfärdsstaten ska uppskattas, bejakas och på ett ansvarsfullt sätt utnyttjas, krävs det att finansierarna, alltså skattebetalarna, och förmånstagarna känner solidaritet med och tillit till varandra. Det får inte finnas någon misstänksamhet mellan olika grupper som gör att den ena känner sig lurad och utnyttjad. Det får inte finnas någon fiendskap som skapar missunnsamhet. Det får inte finnas någon känsla av att ”vi” i någon fundamental bemärkelse skiljer oss från ”dem”. Det gjorde det inte i Sverige. Solidariteten och broderskapet fanns där, främst inom den mångmiljonhövdade arbetarklassen, men också mellan exempelvis arbetarklassen och bönderna, kanske med undantag för den allra exklusivaste överklassen som aldrig riktigt förstod sig på socialdemokratin och dess idé. Men oavsett klassbakgrund kände alla att de tillhörde samma gemenskap. Det goda hemmet, förklarade Per-Albin Hansson 1928, ”känner icke till några privilegie-

rade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ena ner på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet.” Och hans slutsats var att ”den stora uppgiften för en ärlig demokratisk politik [är] att göra samhället till det goda medborgarhemmet”.

Den gamla solidariteten var en hyllning till majoritetssamhället. Människor skulle anpassas och uppfostras till det homogena norm- och värderingssystemet. Av ett begrepp som ”enhetsskolan” förstår man att det inte handlade om att uppmuntra och bejaka enskilda individers eller olika minoriteters krav på respekt för sin egenart, utan om att försöka inlemma dem i majoritetssamhället.

Den gamla politiken hade inte så mycket till övers för avvikare. För att ta ett drastiskt men tyvärr relevant exempel hade man ingen misskund med särskilt svaga medborgare; i stället för att ge dem vårdare och särskilt boende, vilket vår tids politik kanske hade gjort, kunde man i särskilda fall besluta att sterilisera dem för att förhindra vidare spridning av olämpliga gener.¹⁹ Steriliseringsperioden i svensk histo-

---

19 Så här skrev makarna Myrdal i boken *Kris i befolkningsfrågan*: ”Sterilisering har i vissa avseenden en mycket stor samhällelig betydelse. Detta gäller särskilt ur arvshygienisk synpunkt, i synnerhet som sterilisering av sinnesslöa i tillräcklig omfattning kommer att medföra en minskning av sinnesslöhetens frekvens i befolkningen. Den sterilisering som företages av sociala skäl är ur samhällets synpunkt också mycket väsentlig, då det därigenom förhindras tillkomsten av barn, som skulle komma att uppväxa under mycket ogynnsamma förhållanden. Rent objektivt sammanfalla naturligtvis samhällets och den enskildes intressen i flertalet fall av sterilisering på såväl arvshygieniska som sociala grunder, då sterilisering i hög grad är ämnad att förebygga socialt elände.” Och en samtida statlig utredning (SOU1936:46) rekommenderar att ”sociala individer av förevarande uppenbart själsligt defekta typ bliva föremål för sterilisering i största möjliga utsträckning”.

ria sammanfaller i stort sett med välfärdsstatens första fas. Lagstiftning om sterilisering infördes 1934 och upphävdes 1975. Under dessa drygt 40 år steriliserades i snitt omkring två procent av varje årskull, alltså sammantaget 63 000 människor, varav 95 procent var kvinnor. Bland västvärldens länder var Sverige flitigast med att sterilisera i förhållande till sin folkmängd.

Att just Sverige låg i framkant av alla länder när det gäller sådant som förädling av folkstammen har säkert att göra med den höga graden av homogenitet; vi hade knappt några avvikare, och de avvikare som fanns var så maktlösa och få, att när väl staten, anfåktad av förment vetenskapliga irrläror som rasbiologi och arvshygien, gav sig på de man uppfattade som avvikare, kunde dessa personer inte sätta mycket emot.²⁰

---

20 Angående den sociala och politiska miljö som tvångssteriliseringarna sprang fram ur skriver Maciej Zaremba:

”De svenska steriliseringarna rusar i höjden i samband med barnbidraget och samtidigt som politiker som Inga Thorsson börjar delta i besluten. Före barnbidragsreformen 1948 steriliserades cirka 14 000 personer, efter den 48 000.”

Samt:

”Det från mentalitetshistorisk synpunkt kanske mest tänkvärda i denna dystra historia är legeringen av socialism, modernitet och pseudovetenskap med bondesamhällets aversion mot avvikande. I en mycket insiktsfull artikel (Expressen 30/8 [1997]) skriver P O Enquist något tillspetsat, att ”steriliseringstragedin kom inte från vänster eller höger. Den kom inifrån och långt bakifrån, från det svenska bondesamhället.” Människor i de steriliseringsansökningar som Inga Thorsson tillstyrker på 50-talet beskrivs med liknande språk som det Alva Myrdal gör till sitt 1946 i akt och mening att minska antalet bidragstagare. Hon fäster sig vid samma saker som dagens mobbare på skolgården: ”rödhårig, harmynt, ser underlig ut”. Tydligen finns det två sätt att uppfatta tvångssteriliseringarna: som en ohygglig konsekvens av en moderniserande utopi om det renstädade och kostnadsmedvetna folkhemmet, eller som en reform där ett fruktansvärt vapen lagts i händerna på skvallerkärringarna och andra rättänkande i socknen. Jag misstänker att folkhemmets gåta kan förklaras av att båda inträffade samtidigt.” Maciej Zaremba, *Ett offer för rekordåren*, Dagens Nyheter, 27 september 1997 <http://zaremba.wordpress.com/2009/04/15/ett-offer-for-rekordaren/>

Välfärdsstatens andra fas: individualisering och omhändertagande

Välfärdsstatens andra fas inleddes kring 1970 och pågår fortfarande. Även den hämtade sin inspiration från det privata näringslivet men framför allt förändrades relationerna mellan staten och det civila samhället på ett sätt som kom att underminera det senare. I slutändan står medborgarna utan annat skydd och annan säkerhet i tillvaron än det som levereras av staten. Samtidigt har statens skydd urholkat det civila samhällets normer och dygder. De medel som staten har till sitt förfogande – lagstiftning och budgetar – kan inte återupprätta förlorade dygder.

Som alltid börjar det i de privata företagen. Den socialdemokratiska välfärdsstaten hade gjort ett bra jobb. Skattefinansierad och samhällsekonomisk effektiv sjukvård ställdes till förfogande, god och näringsrik kost erbjöds på det offentligas bekostnad i skolorna, bostäder sanerades genom beslutsamma kommunala ålägganden och åtaganden och folket blev friskare och starkare och levde längre. Nya offentligt finansierade utbildningsmöjligheter öppnades och kunskapsstörstande barn vars föräldrar hade stora ambitioner för sin avkomma åt friskt av kunskapens frukter. Efterfrågan på välfärdsstatens

tjänster fanns där, politikerna behövde bara organisera utbudet. Välfärdsstaten åstadkom en kollektiv höjning av svenska folket kultur- och levnadsnivå, vilket gick hand i hand med den ännu viktigare höjning av levnadsstandarden som kom sig av att näringslivet producerade allt bättre och billigare varor.

Varför bara utnyttja de anställdas händer, sa sig en arbetsgivare när han blickade ut över skarorna av löpandebandarbetare, när det numera finns en del användbart och nyttigt även i huvudena? Jag betalar ju för att hela kroppen ska vara närvarande på arbetsplatsen åtta timmar om dagen, så varför inte utnyttja även andra förmågor än dem som behövs för några handvridningar, det kostar ju inte nödvändigtvis något extra och värdet av innovationen går därför rakt in på sista raden i resultaträkningen!

Den rika källa till nya förtjänster i näringslivet – och den höjning av de anställdas mänskliga värdighet – som kom av att den genomsnittlige arbetstagaren plötsligt avancerade från att vara ett par händer till att vara en hel människa fick över tiden ett omvälvande inflytande på hela samhället. I grunden representerade detta nya en revolution i förhållande till taylorismen. Nu handlade det ju inte längre om att arbetstagaren skulle detaljstyras av centralt placerade experter, nu skulle arbetstagaren (som i och med detta upphöjdes till ”medarbetare”) tänka själv, ha synpunkter och inte bara lyda order från centralt placerade experter. Den traditionella eliten i näringslivet detroniserades. Vi minns de käcka fältropen från 1980-talet: ”Riv pyramiderna!”, ”Våra medarbetare är vår främsta resurs” (till skillnad från tidigare, då chefsingenjören och de dyra maskinerna varit de främsta resurserna) eller ”Vi eftersträvar en plattare organisation”.

Just hierarkiernas sammanbrott, eller åtminstone tillplattning, illustrerades visuellt för den som besökte ett företag tio år före och tio år efter revolutionen. Det traditionella industriföretaget var organiserat som en armé med officerare, underofficerare och manskap. Dessa klädde sig olika och åt i olika matsalar. Företagsledningen (officerarna) hade kostym och slips, tjänstemännen (underofficerarna) hade blå arbetsrock och slips, arbetarna (manskapet) hade blå arbetsrock men saknade slips. Efter revolutionen var klädkoden mer diffus (även om ledningen även fortsättningsvis företrädesvis hade kostym och slips) och matsalarna inte längre segregerade (även om särskilda, avskilda matsalar för det mesta kunde finnas för mer solenna affärssammanhang).

Även de sociala relationerna genomgick en förvandling som hade sin alldeles tydliga grund i den nya managementfilosofin. Tidigare hade de lägre nivåerna inte behövt behandlas med särskilt utstuderad artighet och omsorg. Bara arbetaren utförde sina stipulerade rörelser vid löpande bandet – och detta övervakades noggrant – så gjorde det inte så mycket om han ansåg sig nedrigt behandlad av oförstående och kanske rentav oförskämda chefer. Arbetaren och allt oftare även arbeterskan var dessutom utbyttbar med vilken annan arbetare som helst. Och inte bara arbetets organisation, utan även arbetsmarknadens regleringar utgick från detta förhållande – eftersom arbetarna inte var individer med unika kompetenser, bestämdes att arbetsgivarna inte fick ta hänvisa till särskilda kompetenser vid neddragningar, alltså favorisera några, utan de fick acceptera en modell där hänsynstagandet till antalet år på arbetsplatsen ansågs vara mer rättvist när man skulle bestämma vilka som skulle vara kvar och vilka som skulle få gå, när arbetsstyrkan minskades.

Men i den nya ordningen passade detta allt sämre. Medarbetare som känner sig illa behandlade tänker inga lönsamma tankar. Ledarskapet kom alltmer att handla om att med olika slags mentala eller materiella belöningar förmå de anställda att frivilligt göra sitt yttersta för företaget. Vad en gammaldags tayloristisk arbetare ville och tyckte spelade inte så stor roll, han skulle vara tacksam att han fått ett jobb. Men kunskapsarbetarnas humör blev avgörande för de moderna företagens välgång. Nu handlade det inte längre om att tidsstudieingenjörer med stoppur skulle ta tid på arbetarnas fysiska rörelser, nu gällde det för psykologer att mäta de anställdas mentala välbefinnande och känsla av lojalitet och solidaritet, inte mot kollegorna, utan mot arbetsgivaren.²¹

Individualisering

Ju större del av en genomsnittlig medarbetares förmågor som ska tas i bruk, desto mer individualiserat måste arbetet vara. Här börjar den kollektivistiska ansatsen bryta samman. Människor har olika läggning och olika kompetens. Om varje jobb ska skraddarsys så att varje slags kompetens kommer företaget till godo finns inte längre två jobb som är likadana. Medarbetarna är inte längre utbytbara. När varje medarbetare blir en individ är det inte längre självklart att alla ska ha lika lön. Gradvis förändras fackets roll. Ombudsmannen förvandlas till rådgivare och konsult till varje enskild medlem som kanske behöver någon att hålla i handen när det ska löneförhandlas

---

21 Det är nog ingen tillfällighet att den stora och för socialdemokratin uppslitande strejken vid LKAB år 1969 inte minst handlade om arbetarnas missnöje med standardiserat centralstyre och tidsstudiemän. Konsekvensen blev det tidiga 70-talets arbetsrättslagstiftning som gick ut inte minst på att de anställda – eller snarare deras fackliga ombudsmän - skulle få mer att säga till om.

eller förhandlas om neddragningar på företaget. Ombudsmannens gamla uppgift att företräda och representera tu-sentals anställda och komma ut från nattliga förhandlingar med 93 öre per timme för var och en, den rollen försvinner. Gradvis ställer det krav på förändringar på de organisationer som företräder arbetstagarnas intressen. Anställningsreglerna blir dispositiva för att öka flexibiliteten och organisationerna får samtidigt mer makt över sina medlemmar.

Enligt principen att medborgaren är en och samma på arbetet och på fritiden måste politiken och välfärdsstaten förhålla sig till denna revolution. Om medborgaren plötsligt blivit en individ och uppskattad beslutsfattare på arbetsplatsen går det inte att välfärdsstaten fortsätter att behandla honom som om han mådde bäst av att göra som överheten bestämmer. Situationen kräver en anpassning från välfärdsstatens sida. Socialdemokratin kände trycket från 70-talet och framåt.

Inget säger att politiken och staten nödvändigtvis måste uppskatta detta tvång till förändring. I näringslivet hade arbetsgivarna en morot: man kan tjäna pengar på att tillvarata underutnyttjade resurser vare sig de består av skogsreserver som plötsligt blivit värdefulla på grund av stigande massapriser eller om de ligger i outnyttjad mental kapacitet hos de anställda. Någon motsvarande morot var svår att upptäcka för välfärdsstatens ledare (även om utsikten att vinna val förstas var ett nog så lockande incitament för politikerna). Tvärtom låg det närmare till hands för dessa att betrakta de allt mer pockande, krävande och självmedvetna medborgarna som ett besvär. Politiken blev jobbigare (och då har ändå inte ett ord sagts om hur en ny tids journalister började härja med politikerna; skjutjärnsjournalistiken med de tre O:na, alltså

de på sin tid berömda tv-journalisterna Lars Orup, Gustaf Olivecrona och Åke Ortmark som förtrupp, slog igenom mot mitten av sextioalet).

Nu hade de ledande politikerna i stat och kommun inte bara ibland svårhanterliga tjänstemän att tampas med, nu kunde även medborgarna trilskas, inte minst genom att upphöja sig till ”kunder” och kräva saker antingen direkt eller via sina ombud, de kritiska journalisterna. Betecknande för vändningen var utfrågningen med statsministern Tage Erlander inför kommunalvalet 1966. Efter en tids intervjuande om den svåra bostadssituationen (hyresregleringarna från andra världskriget hade aldrig lyfts bort och som i fallet med alla prisregleringar skapat en brist på hyresrätter) fick Erlander frågan om vilket råd han vill ge ett ungt par som ville ha en bostad. ”De få väl ställa sig i bostadskön”, svarade Erlander. Vid den tiden var det tio års väntan i bostadskön. Erlanders svar ansågs vara cyniskt och han hudflängdes i medierna. Följden blev också att socialdemokraterna gick kraftigt tillbaka i kommunalvalet med en nedgång på över åtta procentenheter.

Man hade därför ingen anledning att förvänta sig att revolutionen skulle gå med samma fart och beslutsamhet i välfärdstaten som i den privata sektorn. Det gjorde den inte heller, det kan konstateras i efterhand.

Ändå medförde den nya individualiseringen en förändring av välfärdstatens affärsidé. Ett exempel är skattetrycket. Den tidigare affärsidén var att medborgarna skulle må väl av att politiker och centralt placerade experter i kraft av sina överlägsna kunskaper fattade beslut om medborgarnas tillvaro. Detta krävde att politikerna i ökande grad tog hand om medborgarnas pengar, vilket ledde till att skattetrycket

trendmässigt ökade. Men om nu medborgarna utvecklade egen kompetens borde denna utveckling reverseras, vilket också skett.

Från omkring 1990 vände den långsiktiga tendensen och skattetrycket började sjunka. Utvecklingen framgår av nedanstående diagram.²²

Ett annat exempel på den nya individualiseringens verkningar var införandet av skolpengssystemet (som i och för sig kom tjugo år efter epokskiftet 1970). Medborgarna tillmättes ökad förmåga att hantera sina angelägenheter och kunde därför betros med rätten att själva välja skola åt sina barn.

Omhändertagande

Detta skede – åren kring 1970 – i Sveriges och den svenska välfärdsstatens historia är på flera sätt unikt. Sverige stod på topp. Till följd av våra ekonomiska framgångar hade vi nått fjärdeplatsen i världens BNP per capita-liga. Sverige åtnjöt ett enastående världsråd som särskilt lyckad nation. Sverige var en förebild. Även om framgångarna hade åstadkommit av medborgarna är det förståeligt – om än förmätet – att so-

²² Källa: ekonomifakta.se

cialdemokraterna som agerat överhet under processen kunde slå sig för bröstet och hävda att ”vi byggde landet”.

Politiken hade på grund av framgångarna nått en aldrig tidigare upplevd grad av självsäkerhet, kanske rentav övermod. 1966 beslöt regeringen att 1809 års regeringsform, som fortfarande gällde, hade blivit omodern och behövde uppdateras. En grundlagsutredning tillsattes för att kodifiera en ny ordnings principer.

I 1974 års regeringsform definierar politikerna sitt uppdrag. På den mest framskjutna plats som kan tänkas – i första kapitlet – formulerar politikerna sitt främsta och högtidligaste löfte till medborgarna: ”Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Särskilt ska det allmänna trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt verka för social omsorg och trygghet...”²³

Det handlar alltså om att politikerna lovar att ”det allmänna”, över vilket politikerna styr, åtar sig att sörja för medborgarnas behov. Ansvar för den enskildes liv, särskilt för hans arbete, bostad och utbildning, lyfts från den enskildes axlar och överflyttas till en överhet av politiker. Medborgarna

---

23 Att det allmänna ska ”trygga rätten till arbete” är en försätlig formulering. Den normala läsarten måste vara att politikerna lovar medborgarna arbete. En annan läsart skulle kunna vara att politikerna lovar att själva inte förbjuda människor att arbeta och ej heller tillåta någon annan att utfärda ett sådant förbud för att därigenom trygga ”rätten” till arbete. Men det kan inte vara så det är menat även om det faktiskt står så. Varför skulle någon ha intresse av att förbjuda andra att arbeta? Om meningen hade varit att politiken ålade sig att inte tåla inskränkningar i medborgarnas rätt att arbeta hade stadgandet varit analogt med medborgarnas rättighet att uttrycka sig fritt i tal och skrift – alltså att politiken ålägger sig att inte inskränka exempelvis tryckfriheten – och då borde formuleringen ha återfunnits bland fri- och rättigheterna i regeringsformens andra kapitel.

ska tas om hand. Detta är politikens ledande affärsidé under välfärdsstatens andra period.²⁴

I det följande ska det argumenteras att denna politik fick en del skadliga effekter. Självklart var dessa förstörande effekter inte syftet med politiken. Syftet var att hjälpa människorna. Problemet var att politikerna inte funderade över de vidare konsekvenserna av sin politik. Det väsentligaste med politiska förslag och beslut är inte de mål som sätts upp, utan vilka signaler eller snarare vilka incitament som dessa förslag och beslut ger upphov till och givetvis vilka resultat som politiken leder till. I det här fallet tycks politikerna inte ha insett att deras ansträngningar skulle påverka människorna normer och beteende och därmed ge bieffekter. Det är dessa bieffekter som är fördärliga.

---

24 Man kan förstås hävda att den principen härskade även under den första perioden, men det är tveksamt om den uppfattningen håller måttet. Den tidiga välfärdsstaten var inriktad på att höja medborgarnas kompetens och livschanser för att de bättre skulle kunna stå på egna ben (plus, naturligtvis, att åstadkomma ekonomisk utjämning). Den tidiga välfärdsstaten var ett uppfostringsprojekt, inte ett omhändertagandeprojekt. Gunnar Myrdal skrev att man måste ”gradvis vänja människorna att bo praktiskt, uppfostra dem till en från deras synpunkt riktigt inställd bostadsefterfrågan. Konsumtionen behöver faktiskt styras i konsumenternas intresse. Människor måste vänjas vid att borsta tänderna och äta tomater, innan de kan komma att uppskatta det slagets konsumtion och likadant är det med förnuftigt anordnade bostäder.” Gunnar Myrdal, ”Kostar sociala reformer pengar?”, *Arkitektur och sambälle*, 1932, s 4.

Två år senare skrev han tillsammans med Alva Myrdal: ”Dåliga vanor måste vridas rätt. De oförståndiga upplysas. De ansvarlösa väckas. Det här är utrymme för en omfattande samhälleligt organiserad folkuppfostrings- och propagandaaktion, vilken, om den skall komma till nytta där den bäst behövs, måste vara intensiv och pockande och söka utnyttja alla slags kanaler till föräldrar, vilka eljest kanske blott har trånga förbindelser med den sociala yttervärlden.” Alva Myrdal & Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, Bonnier, Stockholm 1934, s 226.

En motsägelse?

Att politiken samtidigt skulle arbeta för ökad individualisering och för ökat omhändertagande kan tyckas motsägelsefullt. Ökad individualisering betyder snarast att politiken drar sig tillbaka och överlämnar åt medborgarna att själva fatta beslut om sin tillvaro. Ökat omhändertagande betyder närmast det omvända. Hur kunde två så motstridiga tendenser härbärgeras inom samma politik?

Det kunde de inte annat än i retoriken.²⁵ Bortsett från skattesänkningarna och skolpengen handlade individualiseringen inte så mycket om medborgarnas frigörelse från staten som om att medborgarna genom omhändertagandepolitiken kunde frigöra sig från det civila samhällets gemenskaper.²⁶

Välfärdsstaten och de tre arenorna

I den mån medborgarna också anammar synsättet, är statens ambition att ta hand om dem ett dråpslag mot det civila samhället²⁷. Familjens och det övriga civila samhällets existensbe-

25 I sin biografi om Olof Palme, som var något av banérförare för den andra fasen, skriver Henrik Berggren så här om välfärdsstatens två faser (utan att använda begreppet). Under den första fasen ”fanns alla de dygder som värdesattes av det konservativa sinnelaget: social stabilitet, fasta normer, starka familjevärderingar, fri företagsamhet, tydliga klassgränser, samverkan mellan handens och hjärnans arbetare och väl definierade könsroller. Det var denna konservatism Palme ville bryta upp ifrån... Framtiden handlade om att vidga människors livschanser: att riva ner gamla sociala hierarkier, demokratisera utbildningssystemet och med statens hjälp ge medborgarna mer makt över sina liv.” Henrik Berggren, *Underbara dagar framför oss*, Norstedts, 2010.

26 I boken *Är svensken människa?* går författarna Henrik Berggren och Lars Trägårdh så långt som till att hävda att det varit en månghundraårig strävan hos varje svensk individ att frigöra sig från det civila samhället och att det var denna beställning som välfärdsstaten kom att uppfylla. (Mer om detta längre fram.)

27 FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna är inne på samma linje: ”Var och en har rätt till en levnadsstandard tillräcklig för den egna och familjens hälsa och välbefinnande, inklusive mat, kläder, bostad...” Den som är intresserad

rättigande ligger i dess förmåga att dels fostra och socialisera (i meningen att skola in dem i samhället och gemenskapen) medborgarna och skapa normer för dem, dels att skapa trygghet för medlemmarna genom de olika frivilliga gemenskaper som det civila samhället består av, och som kan skydda dem mot statens påflugenhet och marknadens utslagningsmekanismer. Om staten tar över detta jobb förändras det civila samhället och får en annorlunda funktion. Till exempel blir familjen inte längre ett ekonomiskt säkerhetsnät som helst måste hållas ihop, utan förvandlas till något man har för nöjes skull (som exempelvis sitt "självförverkligande") och som därför kan kasseras om det inte känns roligt längre, alltså inte något som man värnar om i "nöd och lust".²⁸

Man kan fråga sig varför medborgarna skulle föredra att vara beroende av staten snarare än av familjen och det övriga civila samhället. Tre tänkbara svar inställer sig. För det första är staten för många ett stabilare alternativ än det möjligen vacklande egna kontaktnätet. För det andra kan man tappa ansiktet inför sina nära och kära om man blir beroende av dem eller de blir beroende av en själv och man inte vill eller förmår att ta hand om dem. För det tredje kan staten nog förväntas vara "snällare" i bemärkelsen mer generös och kravlös än de egna fränderna. Eller mer brutalt uttryckt: det är lättare att blåsa den anonyma och ansiktslösa staten än de

---

av socialdemokratin idéhistoria kan kontrastera med följande uttalande från Nils Karleby, som var partiets främste teoretiker på 1920-talet och redaktör för *Tiden*: "Ett samhälle, i vilket individernas strävan att skapa det bästa, möjliga ersattes av pappa statens patent, skulle snart bli ett fattigt parasitsamhälle". Nils Karleby, *Demokratins sociala problem*, *Tiden* 1918, Nr 8, citerad i Fredrik Erixon, aa, s 56.

28 Under tioårsperioden 1965 – 1975 fördubblades antalet skilsmässor från 10 000 till 20 000 per år (Källa: http://www.scb.se/statistik/_publikationer/BE0101_2004A01_BR_BE0105TEXT.pdf)

egna släktingarna om man får för sig att hellre jaga älg än att arbeta utan att för den sakens skull behöva gå miste om dagsersättningen. För den som är lagd åt det hållet, är den hyggliga välfärdsstaten med sin svaga kontrollförmåga och sin allmänt välvilliga hållning som gjord för att lura.

Men politikerna nöjde sig inte med att i den nya regeringsformen redovisa sin ambition att ta över det civila samhällets funktioner. De var så entusiastiska över politikens framgångar att de trodde att den statliga arenans existensformer rent objektivt var överlägsna det civila samhällets och att det senare därför borde trängas tillbaka. I vilket fall som helst fastställdes just detta i den nya regeringsformen.

I första kapitlets första paragraf definieras demokratis idé: ”All offentlig makt i Sverige utgår från folket. Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse. Den offentliga makten utövas under lagarna.”

I andra paragrafen stadgas följande: ”Det allmänna ska verka för att demokratis idéer blir vägledande inom samhällets alla områden...” Detta är en oklar formulering, men den läsart som ligger närmast till hands är att det allmänna ska verka för att det representativa och parlamentariska statsskicket genom lagstiftning ska styra samhällets alla områden. En annan läsart är att all mänsklig verksamhet ska utövas enligt de regler och i de former som gäller för staten.²⁹ Det är

---

29 Ett belysande exempel på vad detta kan innebära återfinns i den proposition som presenteras i nästa fotnot. Staten anser att ”det civila samhället bör avspegla och omfatta människor från olika delar av befolkningen”. Detta kan läsas som att människor i olika delar av befolkningen bör kunna ingå frivilliga gemenskaper. I så fall är det en banalitet. Men det kan också läsas som, vilket förmodligen är mer i enlighet med intentionerna, att människor i sina frivilliga och privata sammanslutningar och gemenskaper skulle behöva måna sig om att, till exempel

inte bara all offentlig makt som ska bygga på fri åsiktsbildning och lika rösträtt, utan all makt över huvud taget.

I ett tidigare kapitel har vi konstaterat att de tre arenorna är väsensskilda och bör tillåtas att vara det. Om statens metoder och synsätt ska gälla även i det civila samhället så får det vittgående konsekvenser. Detta stadgande i regeringsformens är i själva verket en krigsförklaring mot det civila samhället. Om staten i ökande utsträckning ska reglera eller åtminstone påverka förhållandena ”inom samhällets alla områden” måste naturligtvis det civila samhället påverkas in i sin innersta kärna, familjen.

Detta har också inträffat. Det civila samhälle som politikerna under välfärdsstatens första fas i stor utsträckning lämnade ifred har nu alltmer kommit att kontrolleras genom lagstiftningen. Exemplet är legio: reglerad föräldradaghet allt tydligare uppdelad på kön, ett bidragssystem som gör det mindre ekonomiskt betungande att genomföra skilsmässor, ett offentligt finansierat barnomsorgssystem som ger föräldrarna ekonomiska incitament att inte ta hand om sina egna barn (genom låga avgifter och genom att föräldrarna får betala vare sig de utnyttjar den offentliga barnomsorgen eller inte), skyldighet för skolpersonal att anmäla föräldrar till de sociala myndigheterna vid minsta misstanke om att det pågår något i familjen som staten anser otillbörligt, jämfört med förhållandena för ett halvsekel sedan har staten i enlighet med sina deklarerade planer lagt ett finmaskigt kontrollnät över familjen och privatlivet, både i ekonomi och i social funktion.

---

genom kvotering, se till att olika samhällsgrupper är representerade så att hela samhällets befolkningssammansättning avspeglas. Att en hembygdsförening i Skåne eller en turkisk invandrarförening skulle tvingas kvotera in personer från andra befolkningsgrupper, till exempel en dalslännning respektive en colombian, för att avspegla befolkningssammansättningen är förstås en absurd idé.

Ambitionen tycks vara att inränga också det övriga civila samhället i staten, som i det här fallet kallar sig för ”demokratin”, eller åtminstone mobilisera det civila samhället för välfärdsstatens syften. Så här skriver regeringen på sin hemsida om sina avsikter med det civila samhället (till vilket den i detta sammanhang inte räknar familjen):

Regeringen föreslår att målet för politiken ska vara att förbättra villkoren för det civila samhället som en central del av demokratin. Detta ska ske, i dialog med det civila samhällets organisationer, genom att utveckla det civila samhällets möjligheter att göra människor delaktiga, genom att stärka det civila samhällets förutsättningar att bidra till samhällsutvecklingen och välfärden³⁰

---

30 Ur en sammanfattning av proposition 2009/10:55 *En politik för det civila samhället* <http://www.regeringen.se/sb/d/12163/a/136226>. I sanningens namn bör det påpekas att propositionen även innehåller formuleringar av annorlunda innebörd, till exempel att det civila samhället har ”en central roll i demokratin i sin egenskap av röstbärare, opinionsbildare och motvikt till den offentliga maktutövningen. Genom att det civila samhällets aktörer kan agera fritt och självständigt skapas dynamik och en nödvändig polemik i demokratin, där argument och åsikter får mötas och där den offentliga makten står under ständig extern uppsikt och granskning.” Men det framgår att staten egentligen tycker bäst om de delar av det civila samhället som påminner om den själv: ”I detta sammanhang är det intressant att notera att medlemskapet fortfarande är viktigare inom det svenska civila samhället än vad som är fallet i många andra länder. Detta innebär att det svenska civila samhället i en internationellt sett hög utsträckning är uppbyggd på ett sätt som möjliggör beslutsfattande och ansvarsutkrävande i demokratisk ordning.” Här missar regeringen vidare helt att det civila samhällets karaktärsdrag av en frivillig gemenskap också väl kan innebära att många av det civila samhällets gemenskaper inte behöver vara demokratiskt uppbyggda, med omröstningar och att alla medlemmars röster väger lika. Ett typexempel är de olika sammanslutningar som man ser när aktionsgrupper uppstår och drivs vidare eller permanenta spellag bildas för rollspel på Internet – sådan grupperingar leds ofta av de mest aktiva medlemmarna och som de mest aktiva och sammanhållande/sammanhållande har de ofta också mest att säga till om. En del formuleringar i propositionen ställer

Att det civila samhälle ska bli en ”central del av demokratin” är en svårtydd formulering. I bästa fall antyder den bara en allmänt positiv inställning till det civila samhället. Men det låter som om staten har ambitionen att annektera det.

I förlängningen leder statens ambitioner att ta ansvar för människorna och att göra alla samhällets områden till en avbild av sig själv till att det civila samhället förtvinar eller åtminstone blir ett bihang till staten. Visserligen har detta i delar skett med medborgarnas goda minne. Det är troligen inte så många som har något emot exempelvis förbudet mot barnaga. Ej heller är det välutvecklade bidragssystemet särskilt impopulärt. Samtidigt vet vi också att det finns ett stort motstånd mot kvoteringar av föräldraledigheten.

Men problemet är inte att staten skulle ha tvingat på medborgarna sina ingrepp, problemet är vad statens positionsframflyttning får för konsekvenser för medborgarnas beteende den dag de tar löftena bokstavligt och anpassar sig därefter.

---

vidare statens bristande förståelse för det civila samhällets egenart i blyxtbelysning. Staten har samtalat med ”med idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting” och avtalat om sex principer: ”Principerna, som handlar om självständighet och oberoende, dialog, kvalitet, långsiktighet, öppenhet och insyn samt mångfald, slogs sedan fast i överenskommelsen mellan parterna... Det är av stort värde att kunna lägga principer, som på detta sätt formulerats gemensamt med det civila samhället, till grund för uppföljningen av den fortsatta politiken inom området.” Tanken att det civila samhället skulle kunna betraktas som en organisation som kan ingå avtal med staten är naturligtvis absurd. Det är ungefär som att tro att det civila samhället har ett telefonnummer. (Och att räkna kommunernas intresseorganisation Sveriges Kommuner och Landsting till det civila samhället är helt obegripligt.)

Nu fostras en generation som tar välfärdsstatens löften på allvar

Detta problem får man en föräning av när man betraktar stökiga ungdomars beteende, särskilt i utanförskapsområden. Det tog tid innan välfärdsstatens synsätt fick genomslag. Människor vars värderingar formats under en tidigare period, tog inte riktigt välfärdsstatens löften på allvar (vilket var tur, för om alla medborgare resonerar och uppför sig som dagens stökiga ungdomar blir nationen oregerlig).

Nu fostras ett nytt släkte som är obekant med gamla tiders dygder och uppfattningar, framför allt i frågan om vem som har huvudansvaret för individens välbefinnande, välfärdsstaten eller hon själv. Vi ser nu vad som händer när medborgarna tar välfärdsstaten på orden och förväntar sig att dess löften ska infrias efter bokstaven.

Det är förstås osannolikt att de stökiga ungdomarna har läst regeringsformen, men eftersom dokumentens ord ligger bakom den anda i vilken politiken och den offentliga verksamheten bedrivs har ungdomarna likafullt förstått innebörden. De har uppfattat att politikens huvuduppgift är att ge dem arbete, bostad och trygghet. De har lärt sig att hela den jättelika och mäktiga apparat som staten och kommunerna utgör och de väldiga kassakistor som står till det offentliga förfogande har ett mål som är viktigare än alla andra: att ordna livet för just dem.

I det perspektivet vore det underligt om de inte kände sig svikna. De har ofta varken jobb eller bostad, i varje fall inte det jobb och den bostad deras välbefinnande kräver, kanske inte heller de märkeskläder och Iphone eller 3D-TV de anser sig behöva. De menar rimligen att de själva, genom att finnas till, har uppfyllt sin del av kontraktet medan välfärdsstaten, trots

sina enorma resurser, inte tagit sitt ansvar. Det vore konstigt om de inte hade ett horn i sidan till välfärdsstaten som genom att förmena dem deras rättigheter så grovt underlåtit att uppfylla sina förpliktelser. I det läget skulle nästan vem som helst kasta sten på ambulanser och bränna ungdomsgårdar.

Men det är inte bara de stökiga ungdomarna som övertalats eller intalat sig att politikerna har och kan ta ansvar för allt. Man behöver inte se på teve eller läsa dagstidningar särskilt länge för att upptäcka en outtalade undertext av innebörden att olika slags politiker har fått i uppdrag att styra över praktiskt taget allt och därför görs skyldiga för snart sagt varje tillkortakommande som uppträder i tillvaron. Att en enda utbildningsminister plus några kommunalråd anses ha skulden för de fel och brister i skolan som i verkligheten utvecklats av närmare hundratusen lärare och miljontals elever och föräldrar är egentligen en alldeles bisarr tanke. Så mycket makt har inte ens tillskrivits historiens ökända envåldshärskare.

Ett tydligt exempel på de uppgifter välfärdsstaten tagit på sig och de utfästelser som den gjort framgår av uttalandena av ett kommunalråd i staden Nässjö kring ett för kommunen mycket allvarligt problem. Sommaren 2012 framkom att samhället Forserums invånare av somaliskt ursprung kommit att trakasseras av ett ungdomsgäng under en längre tid och så till den grad att några somaliska föräldrar höll sina barn hemma från skolan, vilket lett till att kommunen erbjöd eleverna att framöver ledsagas till skolan. Nässjös kommunalråd, centerpartisten Anders Karlsson, erkände att man haft problem med trakasserier, men att trakasserierna i det här fallet snarare handlade om ”ungdomar med svår social problematik” än om rasism. Det må vara hur som med den förklaringen, men det noterbara och betecknande är vad Karlsson säger därnäst:

”Just nu ger de sig på den här somaliska gruppen, men de har varit stökiga i det här samhället innan. Vi har hanterat den på olika sätt under deras uppväxt, och lagt ned stora pengar.”³¹

Det förefaller uppenbart att välfärdssamhället inte kan hantera den uppfostrande roll den tagit sig.

Välfärdsstaten har tagit sig vatten över huvudet. Den gör utfästelser som den inte kan hålla när allt fler börjar kräva att den infriar sina löften. Välfärdsstatens paradox är att den fungerar bäst när ingen tror på den och ingen synar den.

---

31 ”Skrämda somalier drivs ut. Krismöte i Nässjö kommun efter veckor av våld, förstörelse och trakasserier i Forserum”, Svenska Dagbladet, 23 augusti 2012. Lika betecknande angående välfärdsstatens fortsatta uppfostringsansvar blir det förslag som framförs i ett debattinlägg om hur man ska få bukt med sådana händelser som de i Forserum. Ihsan Kellecioglu, som arbetar med ”barn- och ungdomsfrågor”, menar att alla barn och ungdomar behöver stöd och där har utöver hemmet också ”det offentliga ett stort ansvar” och förslår åtgärder för att ”utbilda etniskt svenska ungdomar och föräldrar så att de kan integreras bättre i det mångkulturella samhället, på liknande sätt som vi har integrationsåtgärder för invandrare som ska integreras in i det svenska samhället”, Svenska Dagbladet, 24 augusti 2012

Medborgarna avvecklar sina dygder och det civila samhällets auktoritet försvinner

Dygderna är viktiga moraliska piskor som mänskligheten utvecklat för sin överlevnad i en värld som utmärks av knappa resurser och nödvändiga försakelser. Ju mer staten tar över ansvaret för medborgarnas väl och ve, desto mindre bruk har medborgarna för sina gamla dygder. Piskor som inte behövs kan man lugnt göra sig av med. När dygderna försvinner upplever sig människor inte längre ha några skyldigheter. Detta hämmar inte bara utvecklingen, utan gör också samvaron mellan människor mindre behaglig. När det inte längre går att vädja till gemensamma regler, moraliska skyldigheter eller mellanmänsklig solidaritet tappar det civila samhället sitt inflytande över medborgarna.

Alla piskor är besvärliga, även dygder. Den som inte behöver anstränga sig själv för att nå sina mål lägger snart bort dygderna. Så har försörjda överklasser, som inte behövt bekymra sig över livets nödortft, alltid gjort. Tygellösheten brukar vinna över dygden när tillvaron framstår som hållbart generös. Den som klarar sig utan dem uppfattar lätt dygderna som ett plågsamt och onödigt gissel.

Om välfärdsstaten tar ansvar för individen, behöver individen inte dygderna. Dygderna skrumpnar och tillbakabildas eller atroferas, alltså förtvinas av brist på användning, som det heter på medicinskt språk. Den som vill utbilda sig till ingenjör väljer då inte längre att läsa Hermodskurser efter jobbet utan kräver i stället av staten att få avlönad utbildning på dagtid i någon sorts arbetsmarknadsprogram. Och utbildningsministern som upptäcker att matematiklärarna i skolan saknar nödvändiga kunskaper i ämnet sätter då av hundratals miljoner kronor för att de svagpresterande lärarna på arbetstid ska rätta till sina brister i stället för att hota dem med avsked om de inte snabbt och på egen hand tar itu med sina tillkortakommanden.³² När medborgarna gjort sig av med sina dygder slår dem inte tanken, och inte utbildningsministern heller, att de har eget ansvar.

När politikerna tagit det fulla ansvaret och medborgarna gjort sig av med dygderna finns ingen moral som politikerna, annan överhet eller ens medmänniskor kan vädja till när de stöter på exempel på vad som kan framstå som olämpligt beteende. När en medborgare som hotar att bli nedmejad av en cyklist på trottoaren protesterar får han ett okvädningsord tillbaka, för cyklisten har gjort sig av med dygder som laglydighet (om det inte finns påtaglig upptäcktsrisk) och respekt för sin nästa. När en båtägare kört på grund väljer passerande fritidsskeppare att inte själva dra loss olycksbåten utan i stället i bästa fall kalla på sjöräddningen, för det rörliga friluftslivets båtfolk har förträngt ordet solidaritet. När stu-

---

32 "För 2012—2015 satsas 1,3 miljarder kronor på fortbildning av lärarna. Fokus ligger på fortbildning av hur de undervisar, fortbildning av lärare som saknar utbildning, vidareutbildning av lärare som saknar examen samt på forskarskolor för lärare som vill fördjupa sina kunskaper." *"Björklund satsar på matte i skolan"*, Dagens Nyheter, 6 september 2011

denten blir ertappad med examensfusk förstår hon inte vad saken gäller eftersom tricks och hjälpmedel har uppmuntrats under hela hennes skolgång, till exempel grupparbeten, där man kan åka snålskjuts på andra, och räknedosor som gör att man kan slippa besväret att lära sig multiplikationstabellen utantill. Vad är då fusk?

Om välfärdsstaten tar ansvaret för medborgarna kan inga krav riktas mot dem. Ett krav är en anmodan om uppfyllande av skyldigheter, men den som inte har ansvar har heller inga skyldigheter.³³

Dygdena är den inre kraft som tvingar individen att uppfylla sina skyldigheter. Om dygdena rationaliseras bort är individen inte längre ens medveten om att det skulle finnas några skyldigheter. Dygdena är den inre polisen. När den inte längre finns uppfylls bara krav som framförs av en yttre polis. Ett samhälle med svaga dygder måste kompensera med ökat yttre våld.

Om krav riktas mot en dygdsvag individ känner han sig kränkt. Det är helt begripligt. Om A framställer en begäran mot B som B inte anser sig ha någon skyldighet eller annan

---

33 Ett extremt, men talande exempel på detta hållningssätt framgick ur dom från Förvaltningsrätten i Malmö sommaren 2012 (och som väckte viss medial uppmärksamhet), Rätten biföll en överklagan från en ensamstående trebarnsmor i Malmö, om att hennes tioåriga son skulle ha rätt till personlig assistent för att kunna ta sig till och från fotbollsträningen två dagar i veckan och fotbollsmatcher på helgerna, eftersom mamman inte maktade med att följa med sonen själv och familjen inte heller hade några andra omkring sig som kunde bistå med detta. "Med hänsyn till det nu sagda – varvid särskilt beaktats vad hänsynen till barnets bästa kräver – anser förvaltningsrätten att förhållandena är sådana att [XX] är i behov av kontaktperson för att tillförsäkras en skälig levnadsnivå enligt socialtjänstlagen." (Förvaltningsrätten i Malmö, Avdelning 1 Dom 2012-08-27 Mål nr 1997-12) Se också "*Malmö tvingas ta tränaransvar*" Sydsvenskan, 29 augusti 2012, <http://www.sydsvenskan.se/malmo/malmo-tvingas-ta-traningsansvar>

anledning att villfara uppfattar B den andre som fräck och påstridig.

De gamla dygderna och värderingarna har således gradvis urholkats i takt med att de befunnits obehövliga och därför inte hävdats eller artikulerats.

De traditionella värderingarna och det beteende de gav upphov till i det civila samhället, alltså människor emellan, hade till syfte inte minst att uppfostra, socialisera och utöva olika påtryckningar mot människor som avvek exempelvis genom att förkasta de gängse normerna vilket i förlängningen kunde vara ett hot mot samhället och samhällsordningen. Med mer eller mindre bryska metoder tillrättavisade det civila samhället exempelvis barn som gick på det nysådda gräset i stadens parker, ungdomar som förde liv och var uppförde sig illa på allmän plats, den som myglade på arbetet, den som söp, den som begick äktenskapsbrott och så vidare, och detta inte bara inom den närmsta familjekretsen utan även i grannskapet, på jobbet, i vänkretsen och i andra cirklar. Naturligtvis kunde det civila samhället och de nära gemenskaperna ibland vara hårdhänta, kvävande och orättvisa, vilket många individer som av en eller annan anledning avvek från gängse normer kunde få uppleva.

Med vilken rätt kunde enskilda människor ägna sig åt sådan uppfostran av sin nästa och vad gjorde att andra människor, som utsattes för denna hantering, i stort sett accepterade mästrandet? Samhällets gemensamma värderingar, dygder och skyldigheter utgjorde ett så dominerande, hegemoniskt och allmänt accepterat regelverk att få kunde slingra sig undan dess diktat utan att också betala ett högt pris för det. Den medborgare som i kraft av detta normsystem tog sig för att tillrättavisa en annan medborgare var inte bara en enskild

individ med en uppfattning, utan en befullmäktigad representant för de gemensamma värderingarna.³⁴

I samma grad som dessa värderingar och dygder förlorar sin makt över människornas sinnen förlorar också gemenskapen sin auktoritet. Detta kan uppfattas som en befrielse för individen. Men samhällets långsiktiga intressen kan ta skada. När en motvillig skolelev tidigare av både föräldrar och lärare drevs till ytterligare ansträngningar var det inte bara för barnets egen skull, utan också för familjens och för samhällets. Om gossen tvingades studera och blev hjärtkirurg gynnades inte bara han själv, utan också de patienter vars liv han räddade. Den ibland mycket hårda disciplinen i skolorna syftade inte till att göra eleverna lyckliga utan till att uppfostra dem till nyttiga samhällsmedborgare. Det handlade om kollektivet, i detta fall i form av hela samhället, inte individen. Individen uppmuntrades till ansträngning och strävan, ty det gynnade alla. Individens flit och engagemang gynnade gemenskapen.

Numera begär sällan vare sig föräldrar eller lärare att barnen ska anstränga sig mer än de behagar. Disciplin är satt på undantag. Vi läser med förskräckelse om hur asiatiska föräldrar hetsar sina barn till läsläsning och andra prestationer, vilket visserligen leder till lysande skolresultat, men ibland också till psykiska störningar hos barnen. Vi ogillar det, ty livet anses numera handla om att säkerställa individuell bekymmerslöshet; om samhället går miste om en bra hjärt-

---

³⁴ Idag tycks en annan ordning råda. En söndag i mars 2012 blev 61-åriga Carl-Eric Cedvander svårt misshandlad av ett gäng ungdomar på Kortedala torg i Göteborg. Orsaken var att ungdomarna tog illa vid sig av att Cedvander tillrättavisade dem för att de retat Cedvanders hund. "Den hänsynslösa misshandeln resulterade i massiva hjärnskador" skriver Svenska Dagbladet den 18 september 2012.

kirurg eller en konsertpianist så är det varken föräldrarnas eller barnens problem. De har nog med sitt eget livspussel.

I en brytningstid börjar det som tidigare betraktas som legitimt gruppsytryck från en gemenskaps eller ett kollektivs sida uppfattas som mobbning, pennalism eller förtryck.³⁵ Varje individ får fullständiga rättigheter att forma sitt liv som hon själv tycker utan risk för att behöva bli korrigerad av en omgivning som känner sig besvärad av avvikelser. Individen behöver inte tåla några krav från gemenskapen att hon ska anstränga sig; nu är det inte samhället som har rätt att ställa krav på individen, utan individen som har rätt att ställa krav på samhället. I välfärdsstaten formuleras sådana individuella krav som rättigheter av universell karaktär, till exempel rätt att få arbete, bostad och utbildning som t ex i den svenska regeringsformens utfästelser.

I den ordning som gällde under välfärdsstatens första fas ingick respekt för auktoriteter såsom lärare och provinsialläkare. Det kan vara ansträngande att uppföra sig väl och visa respekt för auktoriteter. Under den andra fasen började individerna med välfärdsstatens hjälp och finansiering i ökande utsträckning befria sig från det civila samhällets, inklusive familjens, auktoritet och därmed från den uppfostran, socialisering, ordning och annan press som det civila samhället tidigare utsatt framför allt det uppväxande släktet för.

En ny sorts respektlöshet och egoism griper omkring sig när det inte längre finns några auktoriteter. Eller rättare sagt: det finns en och annan fotbollsspelare, filmstjärna och

---

35 Själva begreppet och företeelsen "mobbning" är i sig ett exempel på den utveckling som beskrivs här. De som idag kallas mobbningsoffer benämndes tidigare hackkycklingar och ansågs ibland och många gånger också orättfärdigt ha åtminstone delat ansvar för sin situation eftersom de på något sätt avvek från gemenskapens standard.

deckarförfattare som väcker respekt, men samhällets reguljära beslutsfattare anser sig medborgarna inte längre behöva bry sig så mycket om, i varje fall inte i kraft av deras ämbete. En lärare, till exempel, lyder man inte om man inte känner för det, vare sig man är elev eller elevens förälder. Läraren är inte auktoritet utan en jämlike som man kan förhandla med. Detsamma gäller i olika grad läkare, poliser, domare, politiker, arbetsgivare, föräldrar, äldre släktingar. En hierarkisk ordning som inte ens var ifrågasatt för ett halvsekel sedan har rämnat.³⁶

I takt med att det civila samhälle med alla sina institutioner, till exempel familjen, kyrkan, föreningarna, som tidigare stod mellan staten och individerna, försvagas eller vittrar bort lämnas individen allt ensammare i en direkt relation med staten, ett tillstånd som brukar kallas statsindividualism. Den som blivit beroende av staten snarare än av sina nära och kära har inte säkert hamnat i en eftersträvansvärd situation. I förlängningen, när det civila samhället helt utarmats, är staten den sista och enda räddaren i nöden för den vars egna krafter fallerar. Ju svagare civilt samhälle, desto mer omistlig blir staten för medborgarna.

---

36 Det är i detta perspektiv man kan förstå "du-reformen". Det skedde en förändring i språkbruket i Sverige från slutet av 1960-talet. I samband med "du-reformen" minskade också användandet av titlar. Att auktoritetsmarkörer som titlar gradvis försvann från det mänskliga tilltalet är naturligtvis följdriktigt. När det inte finns några auktoriteter finns inget att markera. Veterligen har inget motsvarande inträffat i något annat land.

Mer om statsindividualismen och dess konsekvenser

För en individ kan det civila samhällets försvagning kännas som en befrielse eftersom man slipper de nära gemenskapernas ibland påträngande inflytande. Men vad händer när det civila samhället inte längre kan fylla sin uppfostrande och socialiserande funktion? Det har hävdats att någon sådan socialisering inte behövs eftersom de nödvändiga dygderna på något vis är medfödda, i varje fall i Sverige. Detta är sannolikt en felaktig uppfattning. En konsekvens är att det uppväxande släktet blir otillräckligt eller felaktigt inskolat i samhället. En annan följdverkan av statsindividualismen är att staten tvingas utveckla metoder att hantera sina relationer med individerna vilket leder till en ny sorts korporatism, där individens rättigheter fastställs i förhandlingar mellan staten och intresseorganisationer som bestämmer över individen med eller mot hennes vilja.

Ett civilt samhälle med starka gemenskaper präglas av hög ömsesidig tillit eftersom det bygger på ömsesidig kännedom, engagemang, hjälpsamhet och känsla för rättvis behandling – vad som brukar benämnas som socialt (eller samhälleligt) kapital. Det finns emellertid tydliga baksidor av ett sådant samhälle med ett så kallat högt socialt kapital. I ett, ofta litet, samhälle med starka gemenskaper där alla känner alla och vet vad alla gör, är anonymitet en omöjlighet och omgivningens

krav på att vara konform med rådande värderingar och dygder kan av enskilda personer, och ofta med rätta, upplevas som kvävande och förtryckande.

Den amerikanske sociologen Charles Murray har framhållit att ett visst slags socialt kapital lägger hinder i vägen för utövandet av individuell kreativitet och minskar framställningen av högkvalitativ konst, litteratur och musik.³⁷ En annan invändning, som just är välfärdsstatens (och som vi inte nödvändigtvis instämmer i) är att samhällen med högt socialt kapital – där nära gemenskaper har en stor roll i att fostra unga och tillhandahålla skyddsnät – utgör ett sämre, och för individen ofta förnedrande system, i jämförelse med att staten går in som fostrare och tillhandahållare av skyddsnät, eftersom (välfärds)staten kan spela sin roll utan det moraliserande som ofta utmärker enskilda människors och små gemenskapers förmaningar eller välgörenhetsinsatser.

Murray påpekar att reservationer, tveksamhet och invändningar som dessa förklarar varför två viktiga grundtexter om det sociala kapitalets roll också har var sitt kapitel som bär på samma identiska rubrik: ”The Dark Side of Social Capital”.³⁸

Statsindividualismen

I den tidigare nämnda boken av Henrik Berggren och Lars Trädgårdh argumenteras att en av välfärdsstatens fördelar är just att den befriat medborgarna från det obehag som det

---

37 Charles Murray, *Human Accomplishment. The Pursuit of Excellence in the Arts and Sciences 800 B.C to 1950*, Haper Collins, New York 2003, kapitel 19.

38 Charles Murray, *Coming Apart*, s 252. De två grundtexter som Murray syftar på är Robert D. Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York 2000 samt John Field, *Social Capital*, Routledge, New York 2003.

civila samhället kunde utsätta dem för. Deras tes är att ”den svenska välfärdsstaten på ett unikt sätt har erbjudit medborgarna maximal frigörelse från traditionella gemenskapsband utan att för den skull äventyra den fundamentala moraliska ordningen i samhället. Tvärtom har det svenska samhällskontraktet kommit att uppfattas som ett uttryck för solidaritet och omtanke människor emellan”. Denna allians mellan stat och enskild medborgare kallar de för ”den svenska statsindividualismen”, ett samhällskontrakt som bygger på ”en utbredd uppfattning om vikten att vara oberoende gentemot andra människor, att inte vara underordnad eller häfta i skuld, vare sig det handlar om ekonomi, känslolivet eller sociala förhållanden.”

Berggren och Trädgårdh menar att drömmen om befrielse från de nära gemenskaperna har djupa historiska rötter i Sverige: ”detta sociala kontrakt är inte något som tvingats på det svenska folket ovanifrån av 30-talets socialingenjörer och deras efterföljare” utan i stället grundar sig på ”en gemensam och historiskt förankrad definition av Sverige och svenskhet som går att spåra tillbaka till 1800-talet. Att vara svensk i detta perspektiv innebär ytterst att sträva efter självständighet, frihet och individuellt självförverkligande på bekostnad av gemenskap, intimitet och traditionella förpliktelser. Den moderna välfärdsstaten har institutionaliserat redan existerande värderingar.”³⁹

Berggrens och Trädgårdhs framställning innehåller mycket som är förtjänstfullt för förståelsen av hur relationen mellan välfärdsstaten och individen kommit att utvecklas och gestalta sig i Sverige. Till deras försvar ska också sägas att

---

39 Henrik Berggren & Lars Trädgårdh, *Är svensken människa?*, Nordstedts, Stockholm 2012 (2006), s 9ff.

deras tes är just en tes, en beskrivning av vad de förfäktar vara ett historiskt skeende, och inte nödvändigtvis en plädering för modellen som sådan, som ibland hävdats i debatten om boken. Tvärtom ger de flera exempel på negativa konsekvenser av att de frivilliga gemenskaperna försvagats gentemot välfärdsstaten (och även marknaden) i Sverige.

Vi tror dock inte så mycket på tesen att den svenska stats-individualismen är en unik företeelse i världen som inte är ett resultat av välfärdsstatens medvetna vilja, utan en beställning från den svenska "folksjälens" (även om Berggren och Trädgårdh aldrig använder detta uttryck).⁴⁰

Tanken att ett lands politiska och sociala strukturer är ett uttryck för dess nationella sinnelag bör bemötas med skepsis. Många nationer har på historiskt sett kort tid genomlevt väsensskilda samhällssystem utan att den nationella särarten på något sätt förändrats genom generationerna. Tyskland erbjuder ett tydligt exempel. Dessutom finns anledning att hysa djup misstänksamhet mot uppfattningen att ett visst rådande eller förhärskande samhällssystem är en oundviklig gestaltning eller ett ofrånkomligt resultat av historiska förutsättningar och historisk utveckling. Historien följer inte någon inneboende formel, utan är resultatet av människornas beslut. Det civila samhällets tillbakagång i Sverige bör därför hellre, enligt vår åsikt, betraktas som resultatet av ett antal politiska vägval som kanske gjorts medvetet för att undertrycka det eller också motiverats av andra skäl som fått samma effekt, nämligen de fria gemenskapernas försvagning.

Den svenska välfärdsstatens utveckling och dess kontinuerliga utvidgning har sålunda snarare handlat om att staten lagt

---

40 I och för sig kan man väl tänka sig en kombinerad förklaring, alltså att politikererna tolkat och förverkligat folksjälens diktat.

under sig allt större delar av det civila samhället, inte minst genom olika socialpolitiska reformer. I sin bok *Modernisering och välfärd*, från 1994, beskrev forskarna Håkan Arvidsson, Lennart Berntson och Lars Dencik den utvecklingen på följande sätt, främst efter ATP-reformens genomdrivande i slutet av 1950-talet:

På områden som rörde bland annat sjukförsäkringen, omsorgen, skolan och polisen förenhetligades och centraliserades nu systemen. Det som fanns av lokala variationer, institutionell mångfald, frivillighet och egenfinansiering, fördes successivt av bordet och ersattes med generella, obligatoriska och skattefinansierade lösningar ... Fram växte istället en etatistisk välfärdsmodell som förstärkte och renodlade statens dominerande ställning i samhället med motiveringen att bara en stark och centralistisk stat kunde genomdriva den önskvärda jämlikheten.⁴¹

Hans Zetterberg framhåller i sin genomgång om teoribildningen kring det civila samhället hur det civila samhällets initiativ och välfärdsprojekt gradvis övertas på kommunal nivå från slutet av andra världskriget till början av 1980-talet. Men ganska snart länkas de lokala offentliga välfärdsarrangemangen till beslut i Stockholm, med centrala direktiv från regering och riksdag och styrda med statsbidrag. Ett av välfärdssystemen, sjukförsäkringen, utvecklas, som titeln i Rafael Lindqvists doktorsavhandling lyder *Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati*, där han just beskriver hur sjukförsäkringssystemet i Sverige utvecklas från ett arrangemang med

---

41 Håkan Arvidsson, Lennart Berntson & Lars Dencik, *Modernisering och välfärd*, Stockholm, City University Press, 1994, s 184.

frivilliga sjukförsäkringar till ett generellt välfärdsprogram organiserat och administrerat av statsmakten.⁴² Tvärtom menar vi att det finns allt fler tecken på sociala olägenheter som visar för det första att den moraliska ordningen inte säkerställs av arvet och för det andra att staten inte lyckats ersätta det civila samhället när det gäller att uppfostra och socialisera medborgarna.⁴³

Kan det civila samhället elimineras utan skadeverkningar?
Men vi har också en annan och tyngre invändning mot Berggrens och Trädgårdhs resonemang. De hävdar att det civila samhället har kunnat elimineras utan skadeverkningar.

---

42 Rafael Lindqvist, *Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati: Det svenska sjukförsäkringssystemet, 1900 - 1990*, Arkiv, Lund 1990.

43 Ett extremt, och just därför talande, exempel på detta är de problem som rapporterats om ensamkommande flyktingbarns svårigheter att anpassa sig till det svenska samhället. Av en genomgång i Dagens Nyheter den 18 september 2012, framgick att barn som kommer till Sverige som flyktingar utan sina familjer har svårt att försörja sig och studera vidare. Bakom den dystra statistik som presenterades döljer sig givetvis ofta tunga traumatiska upplevelser som beror både på flyktingskapet och på att dessa unga människor tvingats klara sig själva. En studie som genomförts av tre kommunala forsknings- och utvecklingsenheter i Stockholms län - Åsa Backlund, Riitta Eriksson, Katarina von Greiff och Eva-Marie Åkerlund, *Ensam och flyktingbarn - barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige*, Forskningsrapport 2012:1, Stockholm 2012 - visar emellertid att det finns ytterligare en viktig faktor som spelar in, nämligen avsaknaden av ett civilt samhälle som kan ta sig an sådana barn, när de väl är i Sverige. En av forskarna, Eva-Marie Åkerlund sammanfattar i Dagens Nyheter den 19 september 2012: "Barnens bakgrund blir bortglömd. Ingen tar över det ansvar som tidigare varit föräldrarnas." Artikeln fortsätter: "Barnen och ungdomarna är omgivna av många vuxna: lärare, gode män, personal på boenden, föräldrar i familjehem och socialtjänstemän. Ändå, menar forskarna bakom rapporten, är barnen ensamma. Relationerna med dessa vuxna avbryts ständigt... Barnen saknar ofta nära, stabila och kontinuerliga kontakter." Trots alla sina omhändertagande tjänstemän är välfärdsstaten helt enkelt en dålig förälder.

Det civila samhället framstår i deras beskrivning som ett överflödigt organ, en blindtarm, som kunnat opereras bort utan men för kroppen. De skriver att statsindividualismen ”erbjudit medborgarna maximal frigörelse från traditionella gemenskapsband utan att för den skulle äventyra den fundamentala moraliska ordningen i samhället”. De menar att ”den fundamentala moraliska ordningen” på samma vis som den påstådda motviljan mot det civila samhället på något vis är hårdkodad i svenskens gener. Sverige är närmare bestämt ”ett samhälle där laglydighet och social kontroll är så inpräntat i medborgarnas själar att mer handfasta åtgärder från myndigheternas sida sällan är ens nödvändiga”.⁴⁴

Att myndigheterna, framför allt de rättsvårdande sådana, sällan ingriper med handfasta åtgärder är förvisso sant (vilket vi till skillnad från Berggren och Trädgårdh beklagar). Men att laglydighet och social kontroll skulle vara så inpräntat i den svenska medborgarsjälen att handfasta åtgärder inte skulle behövas är en beskrivning av Sverige som vi knappast känner igen. Tvärtom menar vi att det finns allt fler tecken på sociala olägenheter som visar för det första att den moraliska ordningen inte säkerställs av arvet och för det andra att staten inte lyckats ersätta det civila samhället när det gäller att uppfostra och socialisera medborgarna.

När det civila samhället försvagas

Vi har redan omnämnt händelserna i Forserum, Nässjö, som ett exempel på där den sociala kontrollen uppenbarligen inte fungerar alls och inte heller kunnat upprättas trots att kommunen, som det sades ”lagt ned stora pengar” på att fostra ett ungdomsgäng.

---

⁴⁴ Berggren & Trädgårdh, aa, s 370.

Låt oss ta ytterligare ett exempel, som vi skrivit om tidigare⁴⁵. Sedan något decennium har en helt ny typ av våldsbrott kommit att rapporteras allt mer frekvent från olika delar av landet, främst från invandrartäta förorter i de större städerna: sten- eller flaskkastning mot utryckningsfordon och utryckningspersonal av skilda slag, mot ambulanser och brandbilar, mot ambulanspersonal och brandmän. Många gånger tvingas räddningspersonal att kräva poliseskort när de arbetar i särskilt riskabla områden. Dessa händelser har ofta varit sammankopplade med attacker mot poliser i samma områden men har många gånger trappats upp och kommit att rikta sig mot alla slags utryckningsfordon och mot alla slags uniformerad räddningspersonal. Att poliser attackerades av folksamlingar i samband med tjänsteutövning är i sig inget nytt inslag i den svenska samhällsbilden. Det har tidigare förekommit inte minst i samband med demonstrationer eller manifestationer som urartat eller i samband med så kallade ”ungdomsupplopp” i stadskärnorna.

Det finns emellertid några väsentliga skillnader mellan dessa tidigare angrepp på polisstyrkor och det senaste årtiondets kravaller. Den första skillnaden är attackernas lokalisering – nämligen inte i städernas centra, utan i storstädernas invandrartäta förorter. Den andra skillnaden är attackernas upptrappning. Inte i något tidigare sammanhang finns uppgifter om att också räddningspersonal från sjukvård eller brandkår skulle ha angripits i någon nämnvärd omfattning. Många gånger företer attackerna dessutom tydliga tecken på att vara noggrant planerade, till exempel kan tillvägagångssättet vara att först anlägga en brand i ett soputrymme, en

---

45 Patrik Engellau & Thomas Gür, *Låt dem inte komma undan – tio viktiga frågor till Sveriges politiker*, Den Nya Valfärden, Stockholm 2010, ss 65 -69

sopcontainer eller en återvinningsstation och därefter angripa de brandmän som anländer till platsen. När brandmännen i nattskiftet vid Kortedala brandstation i Göteborg den 28 augusti 2009 fick larm om en skolbrand, reagerade de på att det inte fanns några åskådare på plats när de släckte branden. Innan brandbilen hann lämna skolan, kom ett nytt larm om en brand i en container i samma område. På vägen passerade de en gångbro, från vilken några ungdomar kastade tre större stenar på brandbilen, varav en träffade taket och en annan sten, på 5,6 kilo, åkte in genom framrutan, slog sönder delar av instrumentpanelen och träffade föraren, som tappade medvetandet under några sekunder. Två andra brandmän skadades också.

Attacker som stenkastning mot räddningsfordon riskerar givetvis inte bara att skada räddningspersonalen utan också de människor som man försöker undsätta. Utryckningar som försenas på grund av inväntad poliseskort, förstörda utryckningsfordon, räddningspersonal som inte kan arbeta effektivt sätter andra människoliv i fara. Hösten 2009 i Malmö angreps ambulanspersonal av stenkastande ungdomar när de skulle hjälpa en hjärtsjuk man. En av stenarna förstörde en antenn på ambulansen, vilket ledde till att patientens EKG inte kunde skickas till sjukhuset i förväg. En 15-årig pojke pekades ut av ambulanspersonalen på platsen och kom att åtalas för skadegörelse och ofredande.

Att angripa räddningspersonal eller hindra dem på annat sätt från att utföra sitt arbete är ett lagbrott. Det är lyckligtvis någonting som förekommer i mycket liten omfattning relativt de närmare 100 000 räddningsinsatser som görs varje år. Men likväl är det ett nytt fenomen i vårt land och dessutom ett så pass allvarligt brott mot starka moraliska och etiska konven-

tioner, läs ”dygder”, som länge präglat de flesta samhällen och givetvis också det svenska.⁴⁶

Fenomen som stenkastningarna mot räddningspersonal eller trakasserier av somaliska invandrare i Forserum visar inte bara på svagheten i påståendet att Sverige skulle vara ett samhälle där laglydighet och social kontroll skulle vara så starkt inpräntade i medborgarnas själar att ordningsmakten inte skulle behöva rycka ut. De visar också att det är alldeles för tidigt att dra slutsatsen att välfärdsstaten kunnat erbjuda medborgarna maximal frigörelse från traditionella gemenskapsband ”utan att för den skull äventyra den fundamentala moraliska ordningen i samhället”.

Tesen om att staten utan allvarliga skadeverkningar kan befria medborgarna från de nära gemenskapernas sociala kontroll och uppfostrande roll har uppenbara brister. Hur ska ett statsindividualistiskt system, som onödiggjort de nära gemenskaperna, få stenkastande ungdomar eller de som trakasserar somaliska invandare i Forserum på bättre tankar och börja uppföra sig? Staten kan tilldela oss rättigheter, och välfärdsstaten gör det en masse. Men den statsindividualism som avskaffar de nära gemenskaperna som skyddsinstans avskaffar också gemenskapernas funktion att uppfostra individerna, att socialisera dem, att skola in dem i samhället.

---

46 Den allra första Genève-konventionen från 1864 föreskriver att sjukvårdspersonal aldrig kan hindras i sitt medicinska arbete. För den händelse någon har för sig att denna moraliska hållning är kulturbunden till den kristna världen eller något liknande, kan det vara värt att notera att medan Sverige anslöt sig till denna konvention samma år, var den osmanske sultanen (och den 111:e khalifen) Abd-ül Aziz ändå bland de första europeiska monarker som lät sitt land ansluta sig till den (1865), vilket också föranledde grundandet av vad som skulle bli turkiska Röda månskäran (Kızılây 1868). Osmanska imperiet undertecknade sålunda konventionen i fråga tre år före Ryssland, tio år före Rumänien, 20 år före USA, 22 år före Japan och 42 år före Tyskland.

Nu kan någon invända att de beskrivna missgärningarna i invandrantäta förorter förmodligen begåtts av unga invandrare och att exemplet därför inte motsäger Berggrens och Trädgårdhs tes om att Sverige är ett samhälle där laglydighet och social kontroll är så inpräntat i medborgarnas själar att mer handfasta åtgärder från myndigheternas sida sällan är ens nödvändiga, eftersom stenkastarna inte är infödda svenskar eller barn till infödda svenskar. Men vår poäng är i första hand att eftersom dessa bostadsområden har mycket svaga och outvecklade civila samhällen så visar exemplet att välfärdsstaten, som troligen haft en närmare och längre relation till gärningspersonerna än till de flesta, inte kommer i närheten av att ersätta ett fungerande civilt samhälle när det gäller fostran av det uppväxande släkte som ska inlemmas i samhällslivet, oavsett om dessa är infödda eller invandrade ungdomar. Om sedan någon vill spekulera i att etniska svenskar skulle ha en särskild fördelaktig genetiskt betingad etik så må hon göra det. Vi tror inte på det.

Varje ny generation är en ny invasion av vildar, hävdade den amerikanske författaren Hervey Allen.⁴⁷ Inför utmaningen om de nya generationernas moraliska fostran till fullvärdiga medborgare står sig den välfärdande⁴⁸ statsindividualismen slätt.

---

47 "And every new generation, you will recollect, Leucosta, is a fresh invasion of savages." Harvey Allen, *Anthony Adverse*, 1933, <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200541.txt>

48 Begreppet "välfärdande" härrör från den kommentar som lagrådet skrev till lagförslaget med första svenska utlänningslagen 1927, som avskaffade den fria arbetskraftsinvandringen och ersatte den med övervakning, anmälningsskyldighet och politiska prövningar. Å hela lagrådets vägnar kontrasterade ledamoten justitierådet Alexandersson, detta lagförslag, som senare antogs av riksdagen, mot den lag från 1914 som gällt dittills, och han avfärdade också hänvisningarna till vad andra länder gjort på området: "Den gällande lagen, knappt tretton år gammal, framstår som härrörande från ett förgånget högre kulturskede. I vad utlänningsars ställning här i riket angår,

I de avslutande raderna i sin bok skriver Berggren och Trädgårdh att styrkan i statsindividualismen är ”ett socialt kontrakt som kan bjuda in den andre utan att dominera, där lagen och inte hedern är den styrande principen.”⁴⁹ I den ekvationen saknas den variabel som får samhällen att fungera och långsiktigt vidmakthålla sina funktioner, nämligen dygden.⁵⁰

Korporatism och grupp rättigheter

Ett helt annat problem med statsindividualismen är uppkomsten av en ny sorts korporativ ordning. I verkligheten är det inte så att individen blivit helt fri och oberoende när

---

har rättsstaten efterträts av den sociala välfärds- och polisstaten... I ena fallet fritt tillträde och rätt att kvarbo för envar oförvitlig, med rätt tillika att här söka sin ärliga försörjning genom arbetsanställning; ingen särskild övervakning med permanent anmälningsskyldighet; rättsliga garantier mot avlägsnande, med förmånen att i sista hand vädja till landets högsta domstol ... Hänvisning till andra länders föredöme är icke heller i och för sig ett alltför avgörande argument vid en tidpunkt, då tillfälligt, men starkt verkande psykologiska faktorer mäktigt bidraga litet varstades och giva statssäkerhetsintressets och den välfärdande socialekonomiska politikens förespråkare tillfälle att även på bekostnad av mänsklighet och billighet få sina synpunkter helt ut beaktade.”

Utdrag ur protokollet, hållet i Kungl Maj:ts lagråd den 3 mars 1927, återgivet i Regeringens proposition 1927:198, Med förslag till lag om utlännings rätt att här i riket vistas, s 123 f.

49 Berggren & Trädgårdh, aa, s 388.

50 Den här passusen har handlat om urgröpningen av medborgarnas dygder. Lika allvarliga, då från ett funktionsperspektiv som berör statsmaktens roll i samhället, är de återkommande manifestationerna av den försvagning av klassiska dygder som återhållsamhet, ärlighet och ordhållighet som man kan notera vad gäller ”väktarna” (för att använda ett begrepp från Platon), alltså staten och dess tjänstemän, som vi har kunnat notera parallellt. När detta manus skrivs är händelserna kring ett antal statliga och andra offentliga institutioner där tjänstemän uppenbarligen materiellt skott sig på offentliga medel genom lyxiga konferenser, middagar, fester och resor. Samtidigt omtalas att Stockholmspolisen, enligt en granskning, manipulerat sin statistik om lagföring och upplärade brott, för att framstå i bättre dager än man förtjänar. Hanne Kjöllér, *Polisen fiffjar med siffrorna*, Dagens Nyheter, 26 augusti 2012.

hon sluppet undan det civila samhällets inflytande. I stället har hon kommit under kontroll av statsstyrda institutioner, alltså olika intresseorganisationer som genom samarbete med statsmakten utarbetar beslut inom viktiga politiska områden och dessutom ofta har rätt att implementera sådana beslut över huvudet på individer som anses tillhöra den grupp som sådana intresseorganisationer representerar.

Denna demokratiska eller solidariska korporatism (som inte ska förväxlas med sin totalitära släkting, främst känd från Mussolinis Italien⁵¹) där självständiga organisationer deltagit i den offentliga politikens utformning och genomförande har varit kännetecknande för den svenska samhällsutvecklingen.

Den svenska korporatismen blev ett politiskt system där beslut kom att fattas i toppen av en intresseorganisation, ofta i samarbete eller samordning med den politiska makten. Intresseorganisationen gjordes ansvarig för att dess medlemmar skulle underordna sig besluten och hade lagliga medel till sitt förfogande att tvinga medlemmarna till sådan underordning. Dessa intresseorganisationers företrädare ingick vidare i olika partssammansatta organs styrelser eller var representerade i styrelserna för, ur samhällssynpunkt viktiga institutioner som universiteten, Sveriges Radio och Sveriges Television. Detta utvecklingsmönster återfinns till exempel på arbetsmarknaden ("arbetsmarknadens parter") och inom bondekooperationen.

Utöver yrkesorganisationer och fackföreningar kom också det civila samhällets viktigare sammanslutningar också att dras in i detta samarbete med statsmakten. Med Hans Zetterbergs ord kom staten att socialisera (här i bemärkelsen

---

51 I Italien under Mussolini-epoken fick korporatismen den utformningen att staten skapade fackföreningar, yrkes- och intresseorganisationer i vilka medlemskap var obligatorisk för en individ som var verksam inom ett specifikt yrkesområde.

”församhälleliga”, alltså helt enkelt lägga under sig) och kolonisera det civila samhället.⁵² Denna kooperering har lett till att många intresseorganisationer blivit bihang till staten och hjälper till att administrera program som är nästan helt finansierade med offentliga medel. Här kan man nämna arbetslöshetsersättningen som staten sköter med hjälp av fackföreningarna och utvecklingsbiståndet som delvis sköts av humanitära eller religiösa organisationer. Som Zetterberg sammanfattar:

Många svenska föreningar för idrottare, hembygdsvänner, försvarsvänner och skyttar, invandrare, bilister, välgörenhet, kultur, etc har blivit ett slags socialfall. Utan stöd av skattemedel skulle de förtvina.

Denna ordning har naturligtvis inrättats för att vara praktisk för staten. I stället för att ha med många olika och ofta individuellt säregna intressen att göra har staten haft en enda motpart att förhandla med, till exempel arbetsgivare, arbetstagare, fastighetsägare, villaägare, hyresgäster och så vidare.

Även för intresseorganisationerna har arrangemanget sina fördelar. De behöver inte längre vara beroende av sina medlemmars avgifter, utan finansieras via skattemedel, eftersom de är en del av det etablerade offentliga och politiska systemet. De har dessutom ofta erhållit rätten att representera inte bara sina medlemmar, utan också alla individer som anses ingå i det kollektiv som de säger sig företräda. Sålunda förhandlar en fackförening ett kollektivavtal inte bara för sina medlemmar, utan för alla anställda inom det yrket (förutsatt då att deras arbetsgivare har ett kollektivavtal). Anställda

---

52 Zetterberg, aa, s 96

som inte är medlemmar i fackföreningen har inte ens rätt att förhandla för sig själva (eller via egna ombud) i samband med till exempel nedskärningar. Vi talar här alltså om avsaknad av negativ föreningsfrihet, således rätten att stå utanför en organisation.⁵³

Den svenska välfärdsstatens inställning att olika grupper i samhället helst bör företrädas av helst en enda centraliserad organisation, som då också får vara med i beslutsprocesserna, och att en sådan organisation dessutom ska anses företräda hela gruppen av individer, utöver sina (ofta passiva) medlemmar, har också präglat statsmaktens attityd till invandrarna. Den politiska processen kring tillkomsten av olika "invandrarriksförbund", den roll och de representativa befogenheter de tilldelas, utgör ett tydligt exempel på hur den svenska statsmakten organiserar inordnandet av föreningslivet i det

---

53 Ett uppmärksammat fall av detta slag var det som inträffade på Göteborgsföretaget Hansen Conference & Event våren 2005. Då sades fem anställda upp med motiveringen om arbetsbrist. Om principen om "sist in, först ut" i Lagen om anställningsskydd hade följts, skulle fyra av de fem uppsagda ha fått stanna kvar. Men lagen möjliggör att turordningsregeln kan avtalas bort genom en så kallad avtalsturlista om fack och arbetsgivare är överens. Det var de i det här fallet. Företaget slapp turordningsreglerna i utbyte mot att det betalade 50 extra månadslöner som fackklubben fick fördela bland dem som skulle sägas upp. De fem personerna i fråga var inte medlemmar i fackföreningen och fick mycket små andelar av de 50 extra månadslönerna. En kvinna, som arbetat nio år på företaget, fick en månadslön. En annan uppsagd anställd, som var medlem i facket och som arbetat lika länge på arbetsplatsen, fick tio månadslöner. De tre fackliga representanterna som skötte förhandlingen med företaget om avtalsturlistan, kapade själva åt sig 30 av de 50 månadslönerna. När de oorganiserade kvinnorna krävde att själva få förhandla om sina uppsägningsvillkor sade företaget nej eftersom även oorganiserade arbetstagare enligt lag binds av den här typen av överenskommelser. Den oorganiserade saknar rätt att föra sin egen talan. (De fem i fråga fick sedan juridisk hjälp av organisationen Centrum för rättvisa och uppnådde förlikning om ett skadestånd på 60 000 kronor vardera.) <http://centrumforrattvisa.se/blog/2006/12/01/kollektivavtal-gjorde-dem-rattslosa-samt-Gunnar-Strömmer-&Clarence-Craaford>, *Kollektivavtal gjorde dem helt rättslösa*, Expressen, 10 januari 2007

offentliga förvaltningsystemet för varje ny intressegrupp som välfärdsstaten upptäcker när den utvidgar sin omhändertagande funktion.⁵⁴

De föreningar som invandrare i Sverige bildade kom tidigt från statsmaktens sida att betraktas som viktiga aktörer i gränssnittet mellan beslutsfattare i invandrapolitiken och dem som besluten skulle beröra, nämligen invandrarna själva.⁵⁵ Dessa föreningar skulle i likhet med andra organisationer kunna erhålla offentligt stöd och ”betraktas som en del av folkrörelserna i Sverige”⁵⁶.

Dåvarande arbetsmarknads- och invandrarminister Anna Greta Leijon påpekade i mitten av 1970-talet att ”organisationer som bygger på etnisk eller språklig grupptillhörighet tillfredsställer ett särskilt identitetsbehov hos sina medlemmar. Samtidigt har invandrarnas organisationer en värdefull praktisk funktion. De kan underlätta invandrarnas anpassning till den nya omgivningen och medverka till att sprida information om förhållanden i samhället. Organisationerna spelar också en viktig roll som språkrör för de olika invandrar- och minoritetsgrupperna i kontakter med myndigheter och andra organ i samhället.”⁵⁷

---

54 Många organisationer med sådan tillkomsthistoria, på engelska ursprungligen kallade för NGOs (Non-governmental organizations), går numera internationellt under akronymen ”GONGOs” (Governmentally organized non-governmental organizations).

55 Detta avsnitt om hur invandrarnas organisationer blir en del av den svenska modellen, bygger delvis på Thomas Gür, ”Migration to the Swedish Welfare State: a long denied trade-off”, i Kurt Almqvist & Alexander Linklater (red), *Images of Sweden*, Axel and Margaret Ax:son Johnson Foundation, Stockholm 2011, ss 159 - 173 och Thomas Gür, *Staten och nykomlingarna: En studie av den svenska invandrapolitikens idéer*, City University Press, Socialstatsprojektet 1996:1, Stockholm 1996, ss 261 -271

56 Regeringens proposition 1975:26, *Om riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken m m*, s 74

57 Prop. 1975:26, s 74

Från mitten av 1970-talet, då invandrarpolitiken stadfästes, kom invandrarorganisationerna att ingå som element i den invandrarpolitiska verktygslådan, främst genom att de från och med budgetåret 1975/1976 fick väsentliga ökade möjligheter till statsstöd. De införlivades i den svenska invandrarpolitiken genom att tilldelas funktionen som remissinstanser. De fick en roll som rådgivare åt regering och enskilda departement, de deltar i årliga hearingar om invandrarpolitiken, de så kallade invandrarpolitiska råden, och de representeras i invandrarpolitiska utredningar.

Inordnandets och enhetliggörandets politik kom i invandrarföreningarnas fall till uttryck i en uttalad strävan från statsmaktens sida att inränga föreningar med en och samma nationella eller etniska bakgrund inom ett och samma riksförbund. Drivande i frågan var dåvarande Invandrarverket, som också hade hand om fördelningen av det statliga stödet. Invandrarverket ansåg att splittringar inom en och samma invandrargrupp skulle motverkas, och att en ”restriktiv prövning bör tillämpas i varje enskild fall när nya riksorganisationer bildas inom en nationalitetsgrupp med en redan etablerad riksorganisation”.⁵⁸

Ett medel i detta sammanhang var att bara riksförbund godkända av Invandrarverket hade rätt till kontinuerliga bidrag från verket, medan andra föreningar endast var berättigade till projektbidrag som prövades från fall till fall. I de kurdiska invandrarorganisationernas fall användes bland annat detta argument för att påskynda bildandet av ett enda godkänt riksförbund. Alternativet var att invandrarorganisationerna utestängdes från bidragssystemet, vilket kom att bli fallet med de chilenska invandrarföreningarna. På grund av 58 SOU 1984:58, *Invandrar- och minoritetspolitiken: Slutbetänkande av invandrarpolitiska kommittén*, s 284

den partipolitiska splittringen dem emellan fanns det stora hinder för bildandet av en allomfattande och rikstäckande organisation, och ingen av sju olika chilenska föreningar ansågs uppfylla Invandrarverkets krav på att vara representativa för "sin" befolkningsgrupp. Det dröjde till 1990 innan Invandrarverket slutligen kunde rekommendera regeringen att erkänna en av dessa sju sammanslutningar som ett av statsmakten godkänt riksförbund för chilener i Sverige.⁵⁹

Genom systemet med offentliga bidrag knöts invandrarriksförbunden närmare statsmakten. När invandrarutredningen från 1975 föreslog att invandrarorganisationerna skulle få offentligt stöd, argumenterade utredningen att det var "ett intresse för samhället både att ge etablerade sådana organisationer en viss trygghet i deras verksamhet genom bidrag som organisationerna kan räkna med att få år efter år, och att genom bidrag hjälpa till att bygga upp organisationer för de grupper som ännu saknar dem. Det måste dock erinras om att samhällets hjälp därvidlag inte får bli av sådan art att organisationernas och i sista hand gruppmedlemmarnas eget ekonomiska ansvar försvinner."⁶⁰

Detta var emellertid precis vad som inträffade. Tio år senare, 1985, kunde en departementsutredning konstatera att 73 procent av riksförbundens inkomster bestod av statliga bidrag.⁶¹ Enligt en annan undersökning uppgick medlemsbidragens andel till 1,6 procent av riksförbundens inkomster,

---

59 Alexandra Ålund & Carl Ulrik Schierup, *Paradoxes of multiculturalism*, Aldershot 1991, Avebury, s 199f.

60 SOU 1974: 69, *Invandrarutredningen 3: Invandrarna och minoriteterna. Huvudbetänkande av Invandrarutredningen*, s 288.

61 DsA 1983:3, *Invandrarernas riksorganisationer*. En undersökning av 28 invandrarorganisationer, gjord på uppdrag av invandrapolitiska kommittén av Henry Bäck, s 13.

och det gick sex till sju gånger mer pengar från riksförbunden till deras medlemsorganisationer än i motsatt riktning.⁶²

Riksförbunden har utvecklats till bidragsförmedlare för sina medlemsförbund. På kort tid kom det statliga bidragssystemet att skapa invandrarorganisationer som för nästan alla aktiviteter var beroende av statligt stöd. Detta bidragsberoende gjorde riksförbunden tämligen oberoende av sina enskilda medlemmars engagemang, vilket ovan citerade utredning kunde beklagande konstatera.⁶³

På något decennium hade det bidragssystemet som statsmakten upprättat som morot för att sammanföra olika invandrargrupperns organisationer till ett enda riksförbund på nationell eller etnisk bas, lett till att dessa organisationer för sina aktiviteter blivit helt beroende av offentliga bidrag. Något utbrett engagemang av enskilda medlemmar förekom inte och deras representativitet kunde ifrågasättas. Eftersom den inte ville ifrågasätta sitt eget arrangemang bortsåg staten likväl från detta. Istället kom den att hävda att dessa organisationer egentligen representerade många fler än sina medlemmar, eftersom ”de med sin förankring i grupperna och sin kännedom om de för respektive grupper gemensamma problemområdena verkar som talesmän för en bredare krets än medlemmarna.”⁶⁴

När ett politikområde av det här slaget skapas (och det kan lika gärna vara politikområden som ”hyresgästpolitik”, ”arbetslöshetspolitik”, ”handikappolitik” eller ”hbt-politik”)

---

62 SOU 1984:55, *I rätt riktning. Etniska relationer i Sverige. Slutbetänkande av diskrimineringsutredningen*, s 248

63 ”Medlemmarnas engagemang och vilja att göra sina riksförbund till slagkraftiga intresseorganisationer borde manifesteras i vilja att bidra ekonomiskt.” SOU 1984:55, s 248.

64 SOU 1984:58, s 82

får individer rättigheter och stöd av staten och befrias från de nära gemenskapernas pockande och kontrollerande sociala stöd. Samtidigt tvingas individen in i en påklistrad grupptillhörighet. En invandrarminister, socialdemokraten Maj-Lis Lööv, kunde i början av 1990-talet konstatera att "en stor administrativ apparat" vuxit fram, mot vilken man var tvungen att "åberopa sitt invandrarskap" för att komma i åtnjutande av stöd: "Invandrarna måste med andra ord själva definiera sig om invandrare för att ta del av det som invandrapolitiken har skapat för dem. Detta leder i sin tur till att de kan hamna i ett slags klientförhållande till stat och kommun och att upprätthållandet av den etniska mångfalden blir starkt beroende av det stöd som ges."⁶⁵

Ungefär samtidigt konstaterade Anders Isaksson att samma fenomen återkom över hela det välfärdsstatliga fältet: "Systemet genererar helt enkelt sin egen efterfrågan, mer av samma hela tiden: socialvården producerar klienter, arbetsskadeförsäkringen arbetsskadade, färdtjänsten färdtjänstkunder, flyktingpolitiken flyktingar, förtidspensionen förtidspensionärer etc."⁶⁶

När det civila samhället ersatts av en omfattande välfärdsstat, koopterade organisationer som utan större medlemsförankring får företräda fler än bara sina medlemmar, en individ vars rättigheter visavi det offentliga gestaltas genom hennes tillhörighet till en undergrupp i samhället ("invandrare", "arbetslös", "studerande", "glesbygdsbo", "höginkomsttagare") och ett postmodernt (se nedan) förhållningsätt beträffande vad som i samhället skall anses vara rätt och sant, spricker

---

65 Regerings proposition 1990/91: 195, *Om aktiv flykting- och migrationspolitik*, s 87.

66 Anders Isaksson, *När pengarna tagit slut: välfärden efter välfärdsstaten*, Brombergs, Stockholm 1992, s 14 f.

samhället upp i just subkulturer med egna, sinsemellan ofta motsägelsefulla, värderingar och sanningar. Individer får på grundval av sina grupptillhörigheter särskilda rättigheter visavi det offentliga, men eftersom det inte finns en tydlig idé om vad som är rätt eller fel, och alla normer, och såväl dygdighet som dygdlöshet anses vara lika bra (eller dåligt), ställs grupperna i välfärdsstaten och de individer som genom sin grupptillhörighet är välfärdsstatens klienter, mot varandra.

I praktiken innebär denna utveckling, som alltså inte bara gäller invandrare, utan alla slags mer eller mindre välorganiserade särintressen, att det traditionella, homogena majoritetssamhället med sina enhetliga värderingar delas upp i en mängd subkulturer med egna och ofta motsägelsefulla uppfattningar, där varje subkultur insisterar på respekt för sitt värderingspaket. En djurrättsaktivist anser sin omtanke om pälsdjurens frihet ta över pälshandlarens rätt att slippa återkan i butiken. En turkisk invandrare som åhört de officiella hyllningarna till kulturel relativism och alla kulturyttringars likvärdighet kan ha svårt att förstå andra gruppers invändningar mot arrangerade äktenskap. Trots att meningarna går isär har alla "rätt" eftersom det saknas en allmänt accepterad uppsättning värderingar. Ett normvakuum – eller kanske snarare: en kakofoni av högljudda, skärande och dissonanta normer – uppstår.

Postmodernismen

Som av en historisk tillfällighet eller kanske snarare en gren från samma historiska rot kom en ny filosofisk rörelse, nämligen postmodernismen, att utvecklas under samma period

som de nya grupperna med sina på en gång legitima och motsägelsefulla rättighets- och sanningskrav trädde fram.

På fasaden till Uppsala Universitets aula står skalden Thomas Thorilds ord från 1794: ”Tänka fritt är stort, men tänka rätt är större”. Citatet är hämtat från hans skrift ”Rätt, eller alla samhällens eviga lag.” I den tar Thorild avstånd från sin tidigare entusiasm för den franska revolutionen och Jean Jaques Rousseaus idéer om friheten. Istället menar han att det är viktigare att söka det rätta.

För Thorild och för de herrar som 1887 beslöt att hugga in citaten ovanför aulaingången fanns en enda sanning, det rätta, och därmed ett korrekt tänkande. Så var det fram till 1970-talet. Då slog postmodernismen igenom som överordnad filosofi på universiteten och i kulturlivet i Sverige. Därmed vändes Thorilds sats på huvudet. Att tänka fritt blev störst, ty något rätt tänkande fanns definitionsmässigt inte. Postmodernismens grundtes är att det inte finns några objektiva sanningar.⁶⁷ Postmodernismen är därmed unikt välanpassad för ett splittrat samhälle med många subkulturer där var och en hävdar sin rätt även om den går stick i stäv med någon annans.

Även om postmodernismen är en dominerande åsiktsriktning vid universitet i hela västvärlden är det oklart

---

67 Trots en viss skepsis mot att använda Wikipedia som sanningslikare, tycker vi nätcyklopedin sammanfattar postmodernismens omvärldsuppfattning på ett bra sätt och också som en jämkning av vad ledande teoretiker kring begreppet som Jean-François Lyotard, Michael Foucault och Jaques Derrida har anfört: ”I och med att människor i det postmoderna samhället har förlorat tron på objektiva sanningar, finns ingen tillförsikt i att framtiden skulle kunna kontrolleras och styras och engagemanget i kollektiva rörelser raseras. Istället förläggs människors satsningar i hög grad till individuella projekt, och jakten efter nu-upplevelser. Det postmoderna samhället är ett samhälle där var och en ständigt måste skapa och omskapa sitt eget jag och sin egen verklighet.”

vad den står för annat än att det inte finns någon objektiv sanning (vilket i och för sig förklarar varför man inte säkert vet vad postmodernismen innebär; eftersom den förnekar förekomsten av tillförlitliga sanningar kan den ju inte presentera några bra sanningar om sig själv). Påstådda sanningar uppfattas enligt detta tänkande som sociala konstruktioner bakom vilket det finns ett för det mesta illegitimt intresse som med fördel bör avslöjas. Enligt en del genusteorier exempelvis finns könet inte i verkligheten utan är en social konstruktion som patriarkatet (männen) hittat på för att upprätthålla könsmaktsordningen (förtrycka kvinnor).

Postmodernismen gick hand i hand med och gav teoretisk stötning åt de förändringar som beskrivits ovan. För Thorild fanns ett traditionellt majoritetssamhälle som definierade det rätta och det sanna. När detta majoritetssamhälle – långt senare – bröts sönder i olika inför den postmoderna staten likvärdiga subkulturer med egna, sinsemellan ofta motsägelsefulla, värderingar och sanningar passade postmodernismens synsätt som hand i handske.

Det politiskt korrekta är ett uttryck för politikernas misstro mot medborgarna

Det politiskt korrekta tänkandet är en sorts tänkande som är tillbörligt inom den statliga arenan och som skiljer sig från det tänkande som utvecklas i det civila samhället. Problem kan uppstå när detta statliga tänkande tillämpas på relationer i det civila samhälle, där det inte nödvändigtvis passar. Att det statliga tänkandet hotar att invadera det civila samhället beror dels på att politikerna tycker det ska vara så och därför skrivit in det i grundlagen, dels på det normvakuum som uppstår i det civila samhället i takt med att det civila samhällets dygder undergrävs och det traditionella civila samhället tappar sin makt och självsäkerhet.

Människor tänker och handlar på annat sätt än staten. Om människor tvingas tänka och handla som staten kan de få problem. Men just att medborgarna ska tänka som staten är det politiskt korrekta tänkandets mål och avsikt, inte för att staten vill skapa problem för medborgarna utan för att den inte kan föreställa sig bättre styrmekanismer än dem som politiken använder. Demokratins idé ska ju, enligt regeringsformen, bli ”vägledande inom samhällets alla områden”.

För det politiskt korrekta tänkandet blir själva utgångspunkten, eftersom det själv följer en totalt enhetlig praxis enligt domstolsmodell, att ingen särbehandling eller olikhet som förekommer i det civila samhället kan tålas. Eftersom en myndighet som begår mannamån gör tjänstefel utgår det politiskt korrekta tänkandet från att motsvarande gäller i det civila samhället: att allt annat än exakt likabehandling i det civila samhället beror på defekter hos medborgarna. Särskilt antas medborgarna hysa fördomar, till exempel mot invandrare, handikappade, samer, kvinnor, transsexuella och andra människor som tillhör grupper som definierats som svaga. Det politiskt korrekta tänkandet kan inte föreställa sig något annat skäl till åtskillnad och olika behandling mellan exempelvis män och kvinnor än just fördomar.⁶⁸

Det politiskt korrekta tänkandet baseras på en grundläggande misstro mot det civila samhällets förmåga att hantera mellanmännsliga relationer på ett godtagbart sätt. Exempelen är legio. I invandrardebatten hävdas det exempelvis i flera statliga utredningar att invandrarnas svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden beror på de infödda svenskarnas fördomar. Det finns politiker i alla partier som menar att det faktum att kvinnor är underrepresenterade i bolagsstyrelser beror på att kvinnor diskrimineras av män.

---

68 Det kan finnas andra skäl. Exempelvis har samhällsutvecklingen lärt människorna att skicka ut män, snarare än kvinnor, i krig. Det beror inte på könsmaktsordningen utan på att samhällena får svårt att reproducera sig om kvinnorna dör på slagfältet. De kulturer som satsade på kvinnoarméer (i den mån det ens har funnits sådana) eller som i skyternas fall, till en större närvaro av kvinnliga krigare, gick helt enkelt under och har sedermera inte avhört. Se till exempel Roy Burmeister, *Is There Anything Good About Men? How Cultures Flourish by Exploiting Men*, Oxford University Press, New York 2010

Det politiskt korrekta, som fyller ett normvakuum när medborgarna avvecklat sina dygder, hotar att lägga en död hand över samhället

Om vi undersöker hur exempelvis skolan styrdes av staten för femtio år sedan kan vi konstatera att den knappt styrdes alls. Visst fick den lilla folkskolan på landet besök av barska inspektorer, men på det hela taget fick den sköta sig själv. Staten litade på lärarna, vilket den kunde göra eftersom lärarna var pålitliga. Det fanns en väl utmejslad kåranda, en yrkesetik, en sedan lång tid tillbaka utvecklad syn på hur pedagogik skulle bedrivas och vad läraren kunde kräva av eleverna. Läraryrket var ett kall. Systemet upprätthölls av föräldrarnas och elevernas respekt för lärarkåren. Skolan var väl förankrad i det civila samhället.⁶⁹

När dygderna och de kollektiva värderingarna börjar vittra förlorar lärarnas kåranda och yrkesstolthet sin grogrund. Om läraren exempelvis inte har instrument att tvinga eleven till regelfterlevnad förlorar hon sin auktoritet vilket leder till att yrkesrollen faller i bitar. Läraren tappar makt. Ett maktunderskott uppstår som fylls genom att elever och föräldrar flyttar fram sina positioner. Men det blir inget konstruktivt av denna revolution, ty varken eleverna eller föräldrarna har någon genomtänkt uppfattning om vad de egentligen vill göra med sitt inflytande annat än kanske att fixa bra betyg med minsta möjliga ansträngning, något som lärarna ofta känner sig tvingade att medverka till.

Till slut vet inte lärarna vad som är rätt och fel och hur de ska bete sig. Det går inte att vädja till deras sunda förnuft

---

69 Naturligtvis förekom det att individer som inte hade lust eller förmåga att anpassa sig till lärarens eller majoritetssamhällets uppfattningar for illa. Man hade inte alltid så mycket till övers för avvikare som betraktades som besvärliga. Framför allt tillerkändes sådana inga särskilda rättigheter.

och yrkesskicklighet, för förnuftet och yrkesskickligheten har tillbakabildats och ligger i dvala efter årtiondens inmalning av märkvärdiga pedagogiska teorier som bygger på politiskt korrekta teser.

Om rektor inte förstår sina instruktioner må han vara förlåten, men instruktioner är instruktioner. Den som inte får bestämma själv utan styrs av obegripliga förhållningsorder från höga, avlägsna beslutande instanser tappar lätt handlingsförmågan och begränsar troligen sin verksamhet till försöka låta bli att göra fel. Den säkraste strategin därvidlag är dels att inte göra något alls under ständiga försäkringar om att man är överarbetad och inte har tid, dels att noggrant dokumentera allting för att ha försvarsmaterial om man, vilket är sannolikt, råkar ut för en anmälan om den ena eller andra påstådda kränkningen av någon individs rättigheter.

Välfärdsstaten undergräver det civila samhällets förmåga att göra sitt traditionella ordningsskapande och uppfostrande arbete. I takt med att det civila samhällets möjligheter att sätta normer och värna om dessas efterlevnad försvagas uppstår en brist på allmänt omfattade normer. Ett samhälle kan inte existera utan föreställningar om vad som är rätt och fel. Ett samhälle med dussintals olika och motsägelsefulla men inför staten likvärdiga normsystem fungerar lika lite som en fotbollsmatch där alla spelare har rätt att utforma sina egna regler.

Staten litar inte på medborgarnas omdöme utan börjar reglera hur de ska förhålla sig till varandra. Det som det civila samhället tidigare hanterade på egen hand blir nu ett objekt för politikens vilja och beslut. Så uppstår det politiskt korrekta.

Den vanlige medborgaren kan ha svårt att känna igen sig i den värld som det politiskt korrekta tänkandet målar upp

omkring honom. När en företagare, som inte törs anställa en nyanländ invandrare för att arbetsrätten gör risken för stor att han ska få ett långsiktigt försörjningsansvar för någon vars kompetens och läggning han har ovanligt svårt att bedöma, får klart för sig att staten håller honom för rasist eller när han dessutom inser att staten betraktar honom som kvinnohatare för att han inte aktivt sökt rekrytera en kvinna till sitt bolags styrelse, då tappar han kanske arbetslusten.

Det politiskt korrekta eller det civila samhällets synsätt, vad ska gälla i skolan?

Det politiskt korrekta tänkandet ser tillvaron med statens ögon och värnar därför särskilt om likabehandling och demokratiska attityder. Det civila samhället, å andra sidan, bryr sig mest om att inskräpa värderingar som bidrar till att verksamheter kan fungera; det är viktigare att den bäste sjömannen står till rors i stormen än att vederbörande är utsedd på ett demokratiskt oantastligt sätt.

Skillnaderna illustreras tydligt i det exempel som anförs nedan som är en jämförelse mellan den värdegrund och de skrivningar om elevens ansvar som presenteras i statens Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 å ena sidan och det elevkontrakt som gäller på Bobergsgymnasiet i Ånge å den andra. I båda fallen handlar det om att fastställa vilken typ av värderingar som ska gälla på en skola.

Läroplanen 2011 om värdegrunder⁷⁰:

2.1 Normer och värden

Skolan ska aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling.

Mål

Skolans mål är att varje elev

- kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter,
- respekterar andra människors egenvärde,
- tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att hjälpa andra människor,
- kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen, och
- visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan ska

- medverka till att utveckla elevernas känsla för sam-

---

⁷⁰ *Läroplan för grundskolan, förskolan och fritidshemmet*, Skolverket, Stockholm 2011, s 12

hörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen,

- i sin verksamhet bidra till att skolan präglas av solidaritet mellan människor,
- aktivt motverka diskriminering och kränkande behandling av individer eller grupper, och
- visa respekt för den enskilda individen och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt.

Läraren ska

- klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet,
- öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem,
- uppmärksamma och i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av diskriminering och kränkande behandling,
- tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen, och
- samarbeta med hemmen i elevernas fostran och klargöra skolans normer och regler som en grund för arbetet och för samarbete.

2.3 Elevernas ansvar och inflytande

De demokratiska principerna att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig ska omfatta alla elever. Elever ska ges inflytande över utbildningen. De ska förlöpande stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen och hållas informerade i frågor som rör dem. Informationen och formerna för elevernas inflytande ska anpassas efter deras ålder och mognad. Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen.

Mål

Skolans mål är att varje elev

- tar ett personligt ansvar för sina studier och sin arbetsmiljö,
- successivt utövar ett allt större inflytande över sin utbildning och det inre arbetet i skolan, och
- har kunskap om demokratins principer och utvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former.

Elevkontraktet Bobergsgymnasiet i Ånge:

- Jag går frivilligt vid Bobergsgymnasiet och accepterar därmed fastställda tim- och kursplaner.
- Jag känner till att närvaro är obligatorisk vid all undervisning samt vid alla friluft- och aktivitetsdagar.

---

71 Läroplan 2011, s 15

- Vid frånvaro ringer jag till skolans expedition 0690-250 212.

Under APL-perioder (ArbetsPlatsförlagt Lärande; författarnas anmärkning) ringer jag både till skolan och till det företag där min APL sker.

- Jag gör mitt bästa för att klara studiearbetet, passa lektionstider och ha med mig den utrustning som behövs.
  - Jag anpassar mig till skolans ordningsregler samt läroplanens intentioner om demokrati och varje människas egenvärde.
  - Jag uppträder på ett sådant sätt att både lärare och kamrater har möjlighet att göra ett bra arbete.
  - Jag är aktsam om lokaler, läromedel och övrig utrustning.
  - Jag är medveten om att läraren har rätt att avvisa mig från lektionen om jag bryter mot ovanstående och att allvarlig eller upprepad förseelse kan innebära avstängning.
  - Jag är medveten om att jag är skyldig att betala ersättning för läromedel som jag har till låns och att jag kan bli skyldig att betala ersättning för lokaler eller utrustning som förstörts genom min uppenbara vårdslöshet.
  - Under APL-perioder följer jag företagets arbetstider och säkerhetsregler.
- Jag accepterar att skolan kan kräva drogtest.
- Jag accepterar inte att skolan kan kräva drogtest.

Läroplanen inskräper kravet att eleverna ska tänka korrekt när det gäller sådant som mänskliga rättigheter, demokratiska

värderingar, människors egenvärde, kränkande behandling, förtryck, diskriminering och omsorg om miljön. Stycket om elevens ansvar inleds med en bestämning om demokratiska principer för påverkan, ansvar och delaktighet, om inflytande, stimulans och vidareutveckling av utbildningen samt om rätten till information och initiativ.⁷² Begreppet ”studier” förekommer över huvudtaget inte i inledningen av ansvarstexten, utan först i en av de tre punkterna om mål och tillsammans med en formulering om ansvar för arbetsmiljön.

Elevkontraktet från det kommunala Bobergsgymnasiet understryker i stället sådant som att eleverna ska inhämta kunskaper, komma i tid, vara flitiga, inte skolka, inte störa skolan eller andra elever, tåla att bli utvisade om de inte sköter sig och även i övrigt ta konsekvenserna av eventuella förseelser. Till skillnad från läroplanen genomsyras elevkontraktet av tanken att elevernas viktigaste ansvar i skolan är deras studieresultat.

En annan betydelsefull skillnad mellan de två dokumenten är att Skolverkets aktstycke omfattar 281 sidor medan Bobergsgymnasiets är just så långt som det redovisas här. Elevkontraktet är avsett att läsas – och undertecknas! – av eleverna, men det är svårt att föreställa sig att landets grundskoleelever ska ta sig igenom den tjocka läroplanen. Läroplanen verkar inte vara något för eleverna. I det perspektivet framstår dokumentets ord om att det är en demokratisk princip att alla elever ska vara delaktiga som tämligen ihåliga.

---

72 Huruvida det är en ”demokratisk princip” att medborgarna ska ”ta ansvar” kan diskuteras. Välfärdsstatens princip är väl snarast den motsatta. Som så ofta annars har textförfattarna, i detta fall hos Skolverket, brytt sig mer om att det ska låta bra än att det ska betyda något.

Vad bör göras?

Svensk politik har varit verkningsfull eftersom den fått draghjälp av den starkaste av alla krafter: ett bra folk med goda värderingar. Men dessa värderingar är nu försvagade. Det gör att politikens två verktyg – lagstiftningsmakten och budgetarna – delvis tappar sin verkan. Vad hjälper ratt och växelspak om bilen saknar hjul? Man kan inte lagstifta fram goda värderingar, ej heller kan man köpa dem hur stora skatteintäkterna än är. Värderingarna ligger utanför politikens räckvidd. Om det är värderingarna som är problemet har politiken ingen lösning. Det är medborgarna som måste ta sitt förnuft till fånga. ”Människor tänker i flock och blir tokiga i flock, men återfår sitt förnuft endast långsamt och en i taget”, skrev den skotske författaren Charles Mackay⁷³. Politikerna kan hjälpa till genom att diskutera denna fråga på allvar i stället för att sopa den under mattan.

Den utveckling som här beskrivits innebär sammanfattningsvis att staten, när den ökar sitt ansvar för medborgarnas liv – och medborgarna gradvis accepterar det nya tillståndet – hotar att radera det civila samhälle som med alla sina dygder och värderingar hittills utgjort grundvalen för de framsteg som nationen åstadkommit. Staten fyller då på med egna värderingar – hur många ”värdegrunder” har man inte på

---

⁷³ Charles Mackay, *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*, 1841

senare år jobbat med i den svenska skolan? – som utgår från statens sätt att tänka i stället för det civila samhällets.

Det är inte mindre radikalt att socialisera det civila samhället, vilket man nu tycks vara på väg att göra utan att egentligen begripa det, än att socialisera näringslivet, vilket man tidigare pratade om men knappast kom i närheten av att ens pröva (bortsett från försöket med löntagarfonder).

När de gamla värderingarna undergrävs fungerar inte politiken som det var tänkt. Arbetsmarknaden erbjuder exempel. Så länge arbetskraften bestod av ett homogent kollektiv av standardiserade och till stor del utbytbara personer var det naturligt med kollektivavtal och 1970-talets arbetsmarknadslagstiftning, till exempel lagen om anställningsskydd.⁷⁴ Men nu består arbetskraften i stället av ett antal heterogena individer. Det finns fackförbund som anpassat sig till den nya situationen och individualiserat sina tjänster till medlemmarna, men lagstiftningen har inte hängit med. Enhetliga löner och arbetsvillkor fungerar inte med en heterogen arbetskraft. Resultatet är en mer eller mindre permanent utanförskap från arbetsmarknaden på uppemot 20 procent. För växande grupper blir arbetslösheten och utanförskapet en livsform.

På motsvarande sätt är det en väldig skillnad mellan att ge skolutbildning till barn som uppmuntras och får läxhjälp av föräldrarna och att försöka undervisa elever som inte bryr sig och vars föräldrar inte engagerar sig i barnens skolgång. Valfärdsstaten skapades för den första situationen men står handfallen inför den andra.

Att leda ett land där medborgarna besjålas av en uppfattning att de deltar i ett stort, gemensamt och betydelsefullt

⁷⁴ Strängt taget kom arbetsmarknadslagstiftningen som jästen efter degen, för dessa lagar stämde bättre ihop med förhållandena under valfärdsstatens första fas, som tagit slut när lagarna stiftades.

samhällsprojekt är något helt annat än jobba med medborgare som ägnar sig åt det privata projektet att förverkliga sig själva. I det förra fallet konfronteras ledarna med ett folk som vill hjälpa till, i det senare med ett folk som anser att ansvaret är någon annans.

Vi står alltså inför djupgående och långsiktiga värdeförändringar i nationen. Politikerna måste förhålla sig till detta och ta konsekvenserna. Villrådigheten bland partierna är särskilt uppenbar när det gäller socialdemokraterna eftersom socialdemokratin är så intimt förknippad med det framgångsrika 1900-tal som nu har tagit slut. Socialdemokraterna har ännu inte på allvar ställt sig frågan ”Vad bör göras?”

Men den frågan måste ställas och dessutom besvaras om inte partiet ska kana vidare ut ur samtiden. Uppgiften är inte enkel: en rörelse vars kärnvärderingar handlar om solidaritet inom ett enhetligt kollektiv får naturligtvis andnöd när det enhetliga kollektivet inte längre finns och därmed inte heller solidariteten och de övriga värderingar och normer som tidigare kunde tas för givna.⁷⁵

De borgerliga partierna har inte heller ställt sig frågan. De lever tills vidare på socialdemokratins plågor. Det håller inte i längden.

Det enda riksdagsparti som försöker förhålla sig till förändringarna är Sverigedemokraterna. Partiet har noterat att den gamla, socialt och etniskt homogena svenska välfärdssta-

---

75 Dock ska konstateras att socialdemokraternas ordförande Stefan Löven våren 2012 gjorde en tydlig markering om det ansvar som tillfaller medborgarna: ”Vi socialdemokrater har ibland varit för dåliga på att betona människors eget ansvar för att göra sig anställningsbara. Samhället ska skapa förutsättningar och möjligheter, men för att det ska fungera måste den enskilde ta sitt ansvar. Alla ska kunna kräva sin rätt, men också göra sin plikt.” Stefan Löven & Magdalena Andersson, *”Människor har ett eget ansvar för att bli anställningsbara”*, Dagens Nyheter, 17 april 2012

ten med folkdräkter, lintottar och solidariska och strävsamma arbetare gått till historien – men vill rulla tillbaka hjulen. ”Trygghet & Tradition” förkunnar partiet på sin hemsida och fortsätter: ”I vårt Sverige präglas samhället av en gemensam svensk kultur som skapar sammanhållning och solidaritet mellan medborgarna.” Att människor längtar tillbaka till flydda tider är kanske förståeligt, men svunna dagar kan inte återskapas. En politik som strävar tillbaka är fåfång.

Under en lång tid – kanske femtio år – har Sverige varit bäst i världen att vi tror att detta är ett naturtillstånd, att det på något sätt är inskrivet i universums DNA att Sverige ska ligga på topp. Men så är det inte. De långsiktiga trenderna förskräcker. Antalet sysselsatta i den privata sektorn har trendmässigt sjunkit i absoluta tal sedan ett halvt sekel tillbaka trots att befolkningen ökat med ungefär en tredjedel. Sverige, som för 40 år sedan var det fjärde rikaste landet i världen räknat som bruttonationalprodukt per capita, har numera sjunkit till tjugotredje plats (fast statistiken verkar osäker; olika källor anger olika uppgifter). Brottsligheten har ökat. De svenska skolbarnens kunskaper har sedan årtionden försämrats både jämfört med andra länder och med sig själva. Sysselsättningsfrekvensen bland invandrare har sjunkit trendmässigt sedan 1970-talet. Ungdomsarbetslösheten har stigit trendmässigt. Det finns få kända trender som pekar åt rätt håll.

Det är värt att notera att denna kraftgång för Sverige inträffat under en period när vi fortfarande varit ett rikt land, inte haft några störande katastrofer och haft politiska ledare med de bästa avsikter.

Politikens inflytande på nationens framgång och välstånd är mycket mindre än vad den konventionella uppfattningen föreställer sig. Rorsman kan styra hur mycket han vill, men

om inte roddarna är med på noterna så hamnar båten inte där rorsman tänkt sig. Om man glömmer bort att det är medborgarnas attityder, överväganden, uppfattningar, beteenden och hundratals dagliga beslut och handlingar snarare än myndighetsåtgärder som bestämmer utvecklingen så tappar man greppet om verkligheten.

Till exempel kan politiker i bästa fall bidra till att skolungdomar får god utbildning (även detta är tveksamt, för vad barn lär sig beror till största delen på deras ambitioner, föräldrarnas inställning, pedagogernas inflytande och känsla för uppgiften, samhällets allmänna inställning till bildning etc, allihop faktorer som politiker inte direkt kan påverka). Men god utbildning betyder inte anställningsbarhet och jobb. Ingen arbetsgivare grundar sitt anställningsbeslut bara på intyg om kunskap. Viktigare är den arbetssökandes attityd och uppträdande. Verkar hon vilja anstränga sig? Tar hon av sig kepsen på anställningsintervjun? Är hon trevlig? Kommer hon att börja krångla om något går henne emot? Inte heller sådant kan politiken enkelt påverka.

En av välfärdsstatens grundtankar – att politiken med trubbiga instrument som budgetar, läroplaner och myndighetsföreskrifter ska kunna skapa lycka och välstånd åt alla – är verklighetsfrämmande. Har man någonsin lyckats skapa en vinnande olympiatrupp med sådana medel? När ett land verkligen lyckas med något stort sker det genom en märkvärdig och svårförstådd uppsättning attityder och värderingar hos dess folk och, för all del, i bästa fall med uppmuntran och stöd av en klok politik. Politiker kan inte skapa tennisstjärnor i världsklass, bara bygga tennisbanor för att ge de potentiella stjärnorna bättre chanser. Om de potentiella stjärnorna hellre sysslar med något annat står politikerna hjälplösa.

Politikens två verktyg

Den normala politiken⁷⁶ har bara två verktyg i sin verktygslåda. För det första finns lagstiftningsmakten, som gör det möjligt för politiker att förbjuda och tvinga. För det andra finns budgeten, som gör det möjligt för politiker att köpa allt som går att köpa för pengar.

Men om det man vill uppnå varken kan åstadkommas genom förbud eller tvång eller kan köpas på marknaden, då står den normala politiken hjälplös. Där är vi nu.⁷⁷ Om folk (inte alla förstås, men tillräckligt många), uppmuntrade av politiker, har fått för sig att de å ena sidan har oinskränkt rätt att forma sina liv hur de vill, att de har oändliga medborgerliga rättigheter men inga medborgerliga skyldigheter (till exempel att försörja sig själva och sina barn) och å den andra att deras medmänniskor via staten ska finansiera konsekvenserna av eventuella misslyckanden, då har politiken fått en kvarnsten hängd om halsen. Idéer, attityder och värderingar kan inte styras med förbud och budgetanslag.

Så vad gör vi? Problemen kan heller inte hanteras enbart med hjälp av motsatsen till fler lagar, bidrag och myndigheter, alltså färre lagar, bidrag och myndigheter. Som David Brooks

---

76 "Normal" därför att man också kan tänka sig ett statsmannaskap som, som genom ledarskapet, höjer sig ovanför den gängse politiska hanteringen.

77 Kristdemokraternas krav sedan 2005 om en civilkuragelag är ett tydligt exempel på hur politikerna blir sin egen verktygslådas fångar. Partiet vill ha en lag "som gör var och en skyldig [under straffansvar, får man förmoda] att hjälpa en medmänniska i nöd, utifrån situationen och sina egna förutsättningar". Visserligen menar man att "moral inte kan ersättas av lagar", men att en sådan lag likväl synliggör "det som borde vara en självklarhet, att det inte alltid är någon annans ansvar utan att var och en har ett ansvar för sina handlingar", "<http://www.kristdemokraterna.se/artiklar/aktuellt/Civilkurage11?p=1&search=&lan=&kommun>". Kristdemokraterna vill väl, men eftersom de inte har verktyg som fungerar tillgriper de, de verktyg de har, även om dessa verktyg inte fungerar. För den som bara har en hammare ser alla problem ut som en spik.

skriver i New York Times: "Välfärdsstaten må ha hjälpt till att undergräva det personliga ansvaret och de samhälleliga relationerna, men det betyder inte att äldre vanor och arrangemang magiskt kommer att återställas bara för att man minskar politikens inflytande."⁷⁸

Politiken måste sluta låtsas att den kan göra snart sagt allt för alla. Men det räcker inte. Vi måste återupprätta den självklara ansvarskänsla, den respekt och solidaritet människorna emellan som en gång lade grunden för nationens framsteg och som gjorde att Sverige under något halvt århundrade för inte så länge sedan blev ett föredöme för en hel värld.

Och hur ska denna återupprättelse gå till? Vi kan inte komma på någon annan metod än att folk tar sitt förnuft till fånga. Kriser kan vara nyttiga även om de är obehagliga. Tidsandan förändras när folk inser att de varit på fel väg. Förhoppningsvis finns tillräckligt många människor som uppfattar och vill axla sina medborgerliga skyldigheter för att inflytandet från dem som glömt eller förnekar dessa skyldigheter gradvis ska försvinna.

Tidsandan förändras genom den svårfångade och ständigt lika överraskande process som kallas mänskliga kontakter. Människor pratar med varandra, med familj, med vänner och arbetskamrater, med en medresenär på tåget. Hur har det blivit så här? frågar vi. Måste det inte vara något fel i skolan när lärarna inte ens får tyst på eleverna? Miljontals erfarenheter och uppfattningar stöts och blöts, åsikter jämförs. Så bildas tidsandan. Alla kan medverka. Vem som helst kan vara en av

---

⁷⁸ Det är inte nog med att äldre vanor och arrangemang inte automatiskt kommer att återställas om välfärdsstaten drar sig tillbaka. Dessutom kan folk bli rejält sura om de uppfattar att de tvingas till tagelskjortor och kallbad. Ett motsträvigt folk är inte lätt att ha att göra med i en demokrati.

ledarna i det ständigt pågående samhälleliga rådslaget om tillståndet i nationen.

Och så politiken. Om politikerna kunde lyfta sig till statsmannakonstens höjder – statsmannakonsten är något av ett tredje verktyg för politiken – och påminna medborgarna om deras ansvar och skyldigheter så kan dessa trista trender nog vändas.

Författarpresentationer

Patrik Engellau är författare, styrelseordförande i tanke- och handlingsmedjan Stiftelsen Den Nya Valfärden och grundare av och arbetande styrelseledamot i AktieTorget AB. Han har arbetet inom FN, SIDA och UD, bland annat som chef för svenska ambassaden i Guinea-Bissau. Han har skrivit ett fyrtiotal böcker om ekonomi, entreprenörskap, samhälle, politik, men också om historia, litteratur och religion.

Thomas Gür arbetar som fristående skribent och självanställd rådgivare i massmediefrågor, kommunikation, investor relations och samhällskontakter. Han är kolumnist på Svenska Dagbladets och ÖstgötaCorrens ledarsidor och har skrivit ett flertal böcker i samhällsvetenskapliga- och politiska frågor. Han är också en av de två översättare i Sverige som av Kammarkollegiet har auktoriserats som translator från turkiska till svenska.

Utgivet av Den Nya Valfärden

- Den övermodiga beskyddaren (2012)
- Skatteprocessen – vad varje företagare bör veta (2012)
- Storebror på Facebook – integritet och risker på sociala medier (2011)
- Sex feministiska myter – sann jämställdhet kan bara byggas på sanningens grund(2011)
- Skatteprocessen hotar rättssäkerheten (2010)
- Låt dem inte komma undan – tio viktiga frågor till Sveriges politiker (2010)
- Arbetslöshetens rätta ansikte (2010)
- Kommunala bolag – laglöst land (2009)
- Bara företagare skapar nya, riktiga jobb (2009)
- Storebror tar fram munkaveln – internetfiltrering – censur som hotar yttrandefriheten(2009)
- Hälsa- och sjukvårdsföretagsmodellen (2009)
- Den Nya Valfärdens arbete gör nytta för pengarna (2008)
- Olagligt billigt – kommunala underprisförsäljningar (2008)
- Integritetens lilla röda (2008)
- Regeringen har fel om arbetsrätten – företagens egen uppfattning (2008)
- Förenkla reglerna för småföretagare (2007)
- Den stora obalansen – hur lagarna missgynnar småföretagare (2007)
- Varför straffa den som försöker göra rätt (2007)
- Värsta krånglet (2007)
- Mansförtryck och kvinnovälde (2007)
- Fullt fokus på företagare – europeiska företagare ger råd till Sveriges regering (2007)
- Med storebror i byxfickan – integritetsrisker med RFID-chips (2007)
- Roligt värre (2007)
- Med storebror i uppfinnarverkstan – ny digital övervakning från automatiska öron till internetdamsugare (2006)
- Med storebror i baksätet – digital övervakning av dina bilfärder (2006)
- Nya beska droppar – korta kritiska krönikor (2006)
- Första hjälpen
- Om dina anställda blir sjuka – en liten handbok (2006)
- Var tredje får inte vara med – en studie om arbetslösheten bland invandrare (2006)
- Hur hög är arbetslösheten, egentligen? (2006)
- Ole, dole, arbetslös – nästan 3 av 10 ungdomar 16-24 år saknar jobb (2006)
- Ge de arbetslösa en chans
- 150 000 nya jobb genom halverade arbetsgivaravgifter (2006)
- Så lyckas du som företagare – de bästa tipsen från svenska entreprenörer (2005)
- Bakom skurkar och skandaler (2004)
- Värsta krånglet (2004)
- Jobbet är att mata puman – hur och varför försäkringskassorna slarvar bort 40 miljarder om året av skattebetalarnas pengar (2004)

Tankebok för entreprenörer – 222 citat från Aristoteles till Ingvar Kamprad (2003)
Entreprenören bakom allt – 101 svenska succéer från ABBA till ölburkar (2002)
Beska droppar – korta kritiska krönikor (2002)
Skärp dig, Svensson – med deklarationen om medborgarliga skyldigheter (2002)
Personvalsparti – bot för trötta partier (1999)
Berättelsen om jobben (1996)
Baksmällan – förutsättningar för politisk tillnyktring (1995)
Molnstoden – en vision för svenska folket (1994)

Den Nya Välfärden har även givit ut Medborgarnas Offentliga Utredningar

MOU 2010:1 Trovärdig solidaritet – försvaret och solidaritetsförklaringen
MOU 2000:1 Sveriges två gränser – om invandrapolitiken
MOU 1999:1 För Sverige – på tiden!
MOU 1998:1 Samhällsmoral i praktiken
MOU 1997:1 Entreprenören i högsätet
MOU 1996:2 Kommunala företag – hot mot demokrati
MOU 1996:1 Den nya arbetsrätten – ett förslag
MOU 1995:3 Järntrianglar – förnyelsens fiende nummer ett
MOU 1995:2 Irrfärdens slut – för sunda statsfinanser
MOU 1995:1 När folkhemmets barn blivit vuxna
MOU 1994:1 HSF-modellen – patientmakt och kvalitet
MOU 1993:2 Charta Nova – politik för entreprenörskap
MOU 1993:1 Barnomsorg enligt kundvalsmodellen
MOU 1992:2 Hälso- och sjukvård för 2000-talet
MOU 1992:1 Eget val i äldreomsorgen – handledning
MOU 1991:6 Hur man säljer allmännyttehus – handledning
MOU 1991:5 På egna ben – reformera organisationsstödet
MOU 1991:4 Skolpeng hösten 92 – en handlingsplan
MOU 1991:3 Självständiga kommuner
MOU 1991:2 Sänkta skatter för en ny välfärd
MOU 1991:1 Företagsamhetens förutsättningar
MOU 1990:3 En marknad för bostäder åt alla
MOU 1990:2 Medborgarnas miljömanifest
MOU 1990:1 Minska statsskulden – sälj tillgångar
MOU 1989:1 Sänkt skatt för alla
MOU 1988:1 En ny grundlag – ett förslag

Sedan slutet av 1960-talet har den svenska välfärdsstaten haft ambitionen att överta en stor del av det civila samhällets funktioner. Det civila samhället är de frivilliga gemenskaper som utgör en grundpelare i ett öppet och fritt samhälle, tillsammans med statsmakten och näringslivet. Familjen är det civila samhällets kärna, men där finns frivilliga samslutningar som grannsamverkan, idrottsklubben, församlingen och så vidare. Det civila samhällets huvuduppgifter är att socialisera individerna (i bemärkelsen skola in dem i samhället), uppfostra dem och vid behov beskydda dem och stötta dem. Det civila samhället är den främsta aktören i att överföra de dygder och värderingar som behövs för att ett samhälle ska kunna fungera och utvecklas.

I 1974 års regeringsform förklarade staten att den härnäst skulle ta över det civila samhällets stöttande och beskyddande uppgifter. Fyra årtionden senare blir resultatet allt tydligare. Välfärdsstaten har trängt tillbaka det civila samhället och försvagat det. Det civila samhället har till stor del förlorat sin auktoritet och handlingskraft och dess funktion i att upprätthålla dygder och värderingar och överföra dem till nya generationer och medborgare har försvagats rejält.

Inte överraskande har staten visat sig vara oförmögen att göra det civila samhällets jobb. Välfärdsstaten har tagit sig vatten över huvudet. Det urgröper dygderna, skadar människornas välfärd och hämmar nationens utveckling.

den
nya
välfärden

Den Nya Välfärden är en opinionsbildande tankesmedja som arbetar för demokrati, välfärd och företagande. Den är partipolitiskt obunden. Läs mer på: www.dnv.se

PRIS: 79 KR

ISBN 978-91-977488-4-1

9 789197 748841 >